Retoričke i leksikološke teme u udžbenicima nastavnoga predmeta Hrvatski jezik

Rebselj, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:086737

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-22**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odsjek za kroatistiku
Odsjek za fonetiku

Matea Rebselj

RETORIČKE I LEKSIKOLOŠKE TEME U UDŽBENICIMA NASTAVNOGA PREDMETA *HRVATSKI JEZIK*

Mentorice:
prof. dr. sc. Bernardina Petrović, Odsjek za kroatistiku
izv. prof. dr. sc. Jelena Vlašić Duić, Odsjek za fonetiku

Zagreb, rujan 2023.

KAZALO

1. UVOD 4

2. NASTAVNI PREDMET *HRVATSKI JEZIK* U SREDNJOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU 5

3. RETORIČKE TEME U SREDNJOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA 9

3.1. Komunikacija……...8

3.2. Komunikacijski tekstovi……..…...11

3.3. Govorne vrednote……..….…16

3.4. Raspravljački tekstovi…….……17

3.5. Ostale retoričke teme……..25

4. LEKSIKOLOŠKE TEME U SREDNJOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA 25

4.1. Leksem i leksikologija……26

4.2. Rječnik i leksikografija……...27

4.3. Značenjski odnosi……...…33

4.3.1. Sinonimija……...33

4.3.2. Antonimija…….……..…37

4.3.3. Homonimija……40

4.3.4. Hiperonimija i hiponimija……43

4.3.5. Ostale leksikološke teme……44

5. ZAKLJUČAK 44

6. Bibliografija……..46

6.1. Izvori……..46

6.2. Citirana literatura……46

SAŽETAK 49

Životopis……...48

PODACI O AUTORU

Ime i prezime: Matea Rebselj

Naziv oba studija: Odsjek za kroatistiku / Odsjek za fonetiku

PODACI O RADU

Naslov rada na hrvatskome jeziku: Retoričke i leksikološke teme u udžbenicima nastavnoga predmeta *Hrvatski jezik*

Naslov rada na engleskome jeziku: Rhetorical and Lexicological Terms in Croatian Language Textbooks

Datum obrane rada: 26. rujna 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la diplomski rad pod naslovom

Retoričke i leksikološke teme u udžbenicima nastavnoga predmeta *Hrvatski jezik*

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studentice

Matea Rebselj

Zagreb, rujan 2023.

1. UVOD

Komunikacijska se jezična kompetencija razvija i pospješuje u predmetnome području hrvatski jezik i komunikacija na nastavnome predmetu Hrvatski jezik. U tome području važno mjesto pripada retoričkim i leksikološkim sadržajima kao važnim čimbenicima u razvijanju komunikacijske jezične kompetencije. Upravo su te teme polazišne u ovome diplomskom radu. U prvome se dijelu rada opisuje nastavni predmet *Hrvatski jezik* u srednjoškolskom obrazovanju u okviru propisanoga kurikula. U drugome dijelu rada prikazuju se retoričke teme, a u trećem dijelu rada leksikološke teme u srednjoškolskim udžbenicima nastavnoga predmeta *Hrvatski jezi*k za gimnazijske programe i za programe strukovnih škola. Donose se definicije i sadržaji nekoliko tema iz retorike i iz leksikologije. Pokušavaju se analizirati i zadaci te se nastoji utvrditi povezanost s preporukama za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda i usklađenost tema u različitim udžbenicima.

2. NASTAVNI PREDMET *HRVATSKI JEZIK* U SREDNJOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU

U osnovnoškolskome i srednjoškolskome obrazovanju Republike Hrvatske nastavni se predmet *Hrvatski jezik* poučava kao materinski jezik i kao jezik kulturnoga i društvenoga okruženja. Kako je osposobljenost za komunikaciju i izražavanje na hrvatskome standardnom jeziku učenicima polazište za učenje svih drugih nastavnih predmeta, predmet se *Hrvatski jezik* poučava na svim odgojno-obrazovnim razinama. U obrazovnome je sustavu Republike Hrvatske kao nastavni predmet zastupljen u svih osam godina osnovne škole, četverogodišnjem gimnazijskom obrazovanju i u strukovnim školama. Dokument koji povezuje sve razine odgojno-obrazovnoga procesa u kojima se uči i poučava hrvatski jezik jest *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik* (2018.). U Republici Hrvatskoj nastavni se sadržaji određuju kurikulumom/kurikulom[1]. Usporedi li se kurikul i odgojno-obrazovni odnosno nastavni plan i program, pokazat će se da među tim dvama osnovnim dokumentima obrazovnoga sustava ima mnogo znatnih razlika. U nastavnome planu i programu samo su sažeto izloženi sadržaji i ciljevi učenja, i to sadržajnim natuknicama: „Njime se utvrđuju samo opća načela odgojno-obrazovnoga procesa u pojedinoj vrsti škole ili nastavnome predmetu, i natuknice sadržaja, tj. onoga što se uči i poučava“ (Bežen 2008: 260–261).

Nastavni predmet Hrvatski jezik u kurikulu obuhvaća tri predmetna područja: (A) Hrvatski jezik i komunikacija (B) Književnost i stvaralaštvo i (C) Kultura i mediji[2]. Predmetno područje *hrvatski jezik i komunikacija* (A) obuhvaća najviše ishoda – sedam, predmetno područje B obuhvaća četiri ishoda, a (C) dva ishoda. Njihova struktura i raspored ponavljaju se od početka osnovnoškolskoga do kraja srednjoškolskoga obrazovanja, tj. od prvoga razreda osnovne škole do četvrtoga razreda srednje škole. Ishodi od A1 do A4 obuhvaćaju jezične djelatnosti (1 – govorenje, 2 – slušanje, 3 – čitanje, 4 – pisanje) i njihova je razradba podudarna u svim razredima, dok su ishodi od A5 do A7 vezani uz jezične sadržaje. U preporučenim su sadržajima nakon ishoda A4 navedeni i pravopisni sadržaji. Ishode i preporučene sadržaje u gimnazijskoj nastavi sažeto je, jasno i pregledno prikazala Čubrić (2019: 14–16) pa ih prenosimo bez izmjena:

Prvi razred

[1] Terminološki osvrt na *kurikulum* i *kurikul* v. u Petrović (2018).
[2] Moje je mišljenje da bi predmetno područje „Kultura i mediji“ trebalo biti mnogo više zastupljeno u kurikulu nastavnoga predmeta Hrvatski jezik, i to poglavito u srednjoškolskome obrazovanju.

Jezične djelatnosti *opisni i pripovjedni tekstovi*	➢ govorenje – govori u skladu s govornom normom ➢ slušanje – sluša, vodi bilješke, postavlja pitanja ➢ čitanje – čita, izdvaja informacije ➢ pisanje – piše; oblikuje tekst; administrativni i publicistički stil
Pravopis	➢ pisanje vlastitih imena (osobnih i zemljopisnih) ➢ pisanje određenih i neodređenih pridjeva ➢ pisanje brojeva ➢ pisanje složenih glagolskih oblika
Jezični sadržaji	➢ morfosintaktička obilježja riječi u rečenici: subjektno-predikatna sročnost; sintagma, rečenični članovi, promjenjive i nepromjenjive riječi ➢ značenjski odnosi među riječima: struktura jezičnoga znaka, jednoznačnost i višeznačnost, vrste značenja, metafora i metonimija,oksimoron (?) ➢ leksičko-semantički odnosi: antonimija, sinonimija, homonimija, hiperonimija, hiponimija ➢ struktura rječničkoga članka ➢ jezične norme ➢ govori hrvatskoga jezika ➢ genetska pripadnost hrvatskoga jezika jezičnoj porodici
Pismeno izražavanje	➢ plan pisanja vezanoga teksta opisnoga ili diskurzivnoga diskursa;natuknice ➢ najmanje tri opisna ili pripovjedna teksta (putopis, životopis) ➢ obilježja administrativnoga i publicističkoga stila

Drugi razred

Jezične djelatnosti *izlagački tekstovi*	➢ govorenje – govori izlagačke tekstove ➢ slušanje – sluša izlagačke tekstove, postavlja pitanja ➢ čitanje – čita izlagačke tekstove, povezuje i sažima informacije ➢ pisanje – piše izlagačke tekstove; oblikuje tekst; administrativni ipublicistički stil
Pravopis	➢ pisanje pravopisnih znakova na razini rečenice
Jezični sadržaji	➢ nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice ➢ red riječi u rečenici ➢ položaj nenaglasnica u rečenici ➢ slojevi u leksiku (vremenski, područni i funkcionalni) ➢ hrvatska narječja; idiolekt

Pismeno izražavanje	➢ najmanje tri izlagačka teksta: prikaz, koncept, motivacijsko pismo ➢ interpretacijski školski esej – uvježbavanje bez sumativnogavrednovanja ➢ jezična i strukturna obilježja izlagačkih tekstova ➢ obilježja znanstveno-popularnoga i stručnoga članka

Treći razred

Jezične djelatnosti *upućivački i raspravljački tekstovi*	➢ govorenje – istražuje informacije, navodi bibliografske jedinice icitira literaturu ➢ slušanje – razlikuje činjenice od mišljenja, pouzdane od nepouzdanih informacija ➢ čitanje – izdvaja i tumači ideje; razlikuje činjenice od mišljenja ➢ pisanje – plan pisanja, navođenje bibliografskih jedinica, citiranjestručne literature
Pravopis	➢ pravila citiranja
Jezični sadržaji	➢ morfološka obilježja riječi: raščlamba riječi na morfeme, vrste morfema, oblikotvorna osnova, alomorf, gramatičke kategorije riječi, ➢ uporaba glagolskih vremena i načina, aktiv i pasiv ➢ tvorba riječi: tvorbene sastavnice, tvorbena analiza, tvorbeninačini, česti paronimi ➢ funkcionalni stilovi
Pismeno izražavanje	➢ najmanje tri upućivačka ili raspravljačka teksta: uputa, molba, komentar ➢ usporedni školski esej, molba, rasprava, komentar, reportaža ➢ jezična i strukturna obilježja upućivačkih i raspravljačkih tekstova

Četvrti razred

Jezične djelatnosti *raspravljački tekstovi*	govorenje – donosi zaključke u problemskoj situaciji slušanje – kritički vrednuje informacije i ideje čitanje – uspoređuje informacije i ideje u tekstu sa svojim znanjem i iskustvom pisanje – oblikuje sadržajno i logički povezan tekst
Pravopis	pisanje glasova u dodiru
Jezični sadržaji	➢ glasovni sustav hrvatskoga standardnoga jezika: otvornici i zatvornici, slog i morfonem, razlika između glasovnoga i naglasnoga sustava materinskog idioma i standardnoga jezika ➢ prozodija ➢ fonološki i morfološki uvjetovane glasovne promjene

	➢ izgovorna cjelina u govoru i pismu ➢ onomastika ➢ frazeologija ➢ leksičko posuđivanje ➢ rječnici ➢ povijesni razvoj hrvatskoga jezika – od početaka pismenosti
Usmeno i pismeno izražavanje	➢ najmanje dva raspravljačka teksta: kritika, polemika ➢ raspravljački školski esej ➢ jezična i strukturna obilježja raspravljačkog teksta: teza,argument, protuargument i zaključak ➢ jezična obilježja znanstvenoga stila

Sudeći prema postotnosti zastupljenosti predmetnih područja, u svakome je razredu gimnazije jednaka, a moguće je nastavničko odstupanje do 10% u planiranju i programiranju odgojno-obrazovnih ishoda. U svim se predmetnim područjima potiče razvoj vokabulara i komunikacijske jezične kompetencije, ali učenici trebaju ovladavati i četirima jezičnim djelatnostima: slušanjem, govorenjem, čitanjem i pisanjem.

3. RETORIČKE TEME U SREDNOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA

Analizi retoričkih tema u udžbenicima pristupa se ponajprije analizom definicija temeljnih pojmova, proučava se kakva se terminologija koristi te njezina usklađenost sa suvremenom fonetskom terminologijom. Retoričke su teme u udžbenicima opisane u sljedećim većim cjelinama: komunikacijski tekstovi, izlagački tekstovi, upućivački tekstovi, raspravljački tekstovi, jezično izražavanje, privatna i javna komunikacija, pisana komunikacija, javni govor, jezik i komunikacija. U ovom poglavlju propitujemo retoričke teme u srednjoškolskim udžbenicima *Fon-Fon 1, Fon-Fon 4, Hrvatski jezik i književnost 1*, *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4, Hrvatski jezik i književnost 4* i *Učimo hrvatski jezik 4*. Za prikaz su odabrane četiri teme: 1. komunikacija 2. komunikacijski tekstovi 3. govorne vrednote i 4. raspravljački testovi.

3.1. Komunikacija

U udžbeniku *Fon-Fon 1* definiraju se poruka, komunikacijski kanal, buka, kontekst te zalihost ili redundancija. Komunikacijom se smatra i nastava jer je nastavnik govornik koji prenosi poruku svojim sugovornicima – učenicima. Nastavno je gradivo poruka koju nastavnik prenosi. Temeljne su jezične vještine: slušanje, govorenje, pisanje i čitanje. Vrste su govorenja: izlaganje o zadanoj temi, rasprava, razgovor, govor, postavljanje pitanja i odgovaranje na njih te javni govor. Retorika je definirana kao „znanost koja proučava teoriju i praksu govorništva“. Termin „pismenost“ definiran je kao sposobnost pisanja i čitanja. Ta je definicija samo naizgled jednostavna jer osoba može ovladati pisanjem i čitanjem, ali istodobno može biti nepismena. Zanimljivo je što se navodi da postoje brojni prijelazni stupnjevi pismenosti, npr. osoba može čitati tabloide, ali ne može s razumijevanjem pročitati uputu za uzimanje lijeka. Druga osoba može čitati različite tekstove, ali nesposobna je išta prihvatljivo napisati. U pisanju tekst nastaje izradom natuknica i bilježaka. Važno je oblikovati koncept, plan pisanja i sažetak. Navode se sljedeće vrste pisanih tekstova: putopis, životopis i opis. Opisana su pravila komunikacijskoga bontona, bonton u javnosti, pravila moderne komunikacije i pravilno sastavljanje elektroničke pošte te pristojno ponašanje u kinu. Bonton u komunikaciji uključuje i aktivno slušanje. Treba pažljivo slušati, postavljati pitanja i tako provjeriti jesmo li sve dobro razumjeli.

U udžbeniku *Fon-Fon 2* u poglavlju *Komunikacija i retorika* ističe se da se svakodnevno služimo govorom i slušanjem. Retorika je opisana kao znanost koja proučava teoriju i praksu govorništva (iako se govorništvo i retorika najčešće upotrebljavaju kao sinonimi). U udžbeniku se nalazi i ulomak iz knjige *Retorika i društvo* (Kišiček i Stanković, 2013) o povezanosti retorike i čovjeka. U suvremenome je svijetu poseban naglasak na javnome govoru, iako se govorenjem služimo i u privatnoj komunikaciji. Retoričke se vrste dijele u dvije temeljne skupine: monološke vrste (govori) i dijaloške vrste (razgovori). Govori su samostalne cjeline u kojima se donosi neka kompleksno obrađena tema, npr. javni govor. U razgovorima sudjeluju dva govornika ili više njih. Primjeri su razgovora: službeni razgovor, anketa, intervju, debata, nabacivanje ideja (oluja ideja, oluja mozgova, *brainstorming*) te razgovor na temu.

U integriranom udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* nalaze se i književni i jezični sadržaji, a ishodi učenja retoričke teme *komunikacija* su sljedeći: učenici upoznaju i savladavaju pojmove: jezik, komunikacija, komunikacijski kanal (pošiljatelj, kod, kanal za prenošenje poruke, poruka i kontekst); učenici spoznaju da medije mogu shvatiti kao poruke koje utječu na primatelje. Također moraju znati opisati zalihost ili redundanciju kao višak obavijesti koji može poremetiti učinkovitost komunikacije. Sporazumijevanje je u ovom udžbeniku objašnjeno kao proces prenošenja poruke. Elemente tog procesa sporazumijevanja (primatelj, pošiljatelj, poruka, kanal kod i kontekst) učenici istražuju u zanimljivoj rečenici: *U poeziji ništa nije ni obično ni normalno*. Objašnjava se i pojam *misao* te se razlikuje nejezična od jezične misli. O hrani se, primjerice, može razmišljati nejezično, tako što se može vizualizirati ono što želimo pojesti u određenom trenutku, no naglašava se da promišljanje o odnosima među ljudima i o svijetu mora uključivati jezik. U udžbeniku je navedeno da se veza između misli, jezika i tijela očituje u komunikaciji te da se razlikuju tri faze. Kod pošiljatelja i kod primatelja poruke faze su jednake, ali se odvijaju različitim redoslijedom. Pošiljatelj se smatra izvorom poruke, stoga je prva faza psihološka, u svijesti se stvara pojam/poruka, potom u fiziološkoj fazi dolazi do podražaja u živčanome sustavu, a u fizičkoj se fazi pokretanjem govornih organa izgovara poruka. S druge je strane, kod primatelja, prva faza fizička te podrazumijeva primanje zvučnih valova koji dolaze od pošiljatelja, ako je u pitanju govorni jezik ili verbalna komunikacija. U fiziološkoj se fazi podražava živčani sustav primatelja, a psihološkoj se fazi poruka stvara u njegovoj svijesti. Zalihost ili redundancija u ovome je udžbeniku objašnjena kao element u komunikaciji koji sprječava nastanak nesporazuma. Ponovno se zanimljivo ističe da je u udžbeniku svaka komunikacija zalihosna jer sadrži više obavijesti nego što je nužno. Zalihost ili redundancija, kako navode autori udžbenika, pojavljuje se zbog sigurnijega prijenosa poruke

jer je u svakoj komunikaciji prisutna određena količina buke. U nastavnoj cjelini *Pisanje i govorenje* autori udžbenika navode da govorni tekst nije proizveden neplanirano (npr. ni govor političara, ni razgovor prijatelja, ni izlaganje koje treba biti održano te dalje govore o strukturi izlaganja: svako govorno ili pisano izlaganje ili tekst mora imati uvodni središnji i završni dio. U uvodnom se dijelu naznačuje tema govornoga i pisanoga teksta. Središnji je dio najdetaljniji i najdulji jer se u tome dijelu teksta logički obrađuje tema, a u zaključnom se dijelu ističe osnovna misao i usustavljuje već rečeno. Bilješke i natuknice pomažu pri planiranju pisanih i govornih tekstova, a korištenje tuđih izvora uvijek je potrebno posebno naznačiti. Služe kao jedna od strategija učenja i korisne su pri kasnijemu služenju znanjem.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 1* ishodi vezani uz nastavnu jedinicu *komunikacija* povezani su s drugim ishodima: *Učenici trebaju opisati, jezik, komunikaciju, govor i pravogovor vrednote govorenoga jezika, fonostilistiku, u tekstu prepoznati stilska izražajna sredstva. Govor moraju znati opisati kao zvučnu komunikaciju, a pismo kao likovnu komunikaciju i vizualni ostvaraj jezika.* U ovom udžbeniku autorica opisuje jezik kao sustav znakova koji se ostvaruje govorom. Ljudi komuniciraju govorom, odnosno zvukom koji artikuliraju pomoću govornih organa. Govorna komunikacija definira kao primanje i slanje poruke, a u tom se procesu poruka prenosi komunikacijskim kanalom. Odašilje je govornik, odnosno pošiljatelj, a prima je primatelj, odnosno slušatelj. Da bi govornik mogao pravilno razumjeti poruku, treba poznavati kôd. Taj se termin odnosi na sustav znakova kojim se šalje poruka. Dakle, da bismo razumjeli poruku na hrvatskom jeziku, moramo razumjeti njegov sustav znakova. I u ovom su udžbeniku opisane faze u procesu priopćavanja kod pošiljatelja i kod primatelja te termin zalihosti, odnosno redundancije i buka. Za pisanu se poruku navodi da također može biti oštećena bukom. Međutim, poneki zatipak u knjizi ili udžbeniku neće oštetiti razumijevanje, čitatelj će moći razumjeti tekst zahvaljujući redundanciji. U udžbeniku su prikazani i dijelovi mozga važni za govor.

U ovoj bi nastavnoj cjelini bilo korisno spomenuti i komunikacijske ciljeve. Frančić i Petrović (2013: 266) navode ciljeve koje možemo postići govorom: 1. reći kako stoje stvari (konstatacija, obavijest i tvrdnja); 2. obvezati da osoba nešto učini (obećanje, jamstvo i pozivanje i jamstvo); 3. navesti sugovornika na djelovanje (zapovijed, savjet i molba); 4. promijeniti stanje stvari (dati negativnu ocjenu ili otkaz na radnome mjestu) 5. izraziti odnos ili osjećaje (zahvala, isprika ili predbacivanje). Lucas (2015: 81) govori o dvama ciljevima govora: informiranju i uvjeravanju, a govor nastavnika mora imati oba cilja. Nastavnik informaciju treba oblikovati na jasan, precizan i zanimljiv način. Teme takva govora mogu biti

predmeti, procesi, događaji ili razni koncepti. Govor nastavnika ima i drugi cilj – uvjeravanje, jer osim same informacije, nastavnici žele utjecati i na oblikovanje stavova ili postupaka svoje publike – učenika, pa svojim govorom mijenjanju i/ili preoblikuju učeničke stavove. Cilj govora može biti i zabavljanje, međutim, u obrazovanju taj cilj nikako ne može biti jedini, iako je humor uvijek dobrodošao zbog stvaranja ugodnijeg ozračja u kojem se postiže brže i uspješnije usvajanje ishoda.

3.2. Komunikacijski tekstovi

U udžbeniku za četverogodišnje strukovne škole *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 1* u poglavlju *Komunikacijski tekstovi* obrađuje se vijest, obavijest, pozivnica, zahvalnica, sažalnica, oglas, reklama i zapisnik. Vijest je novost koja svojom važnošću zaslužuje biti objavljena, a izražena je jezgrovito i kratko. Obično je lišena osjećaja, zanimljiva, kratka i objektivna jer autorov stav ne smije biti izražen. Vijest je najkraći novinski oblik, a s obzirom na krug onih koje može zanimati, može biti lokalna, nacionalna i svjetska. Viješću najčešće odgovaramo na pitanja: što, tko, gdje, kada i zašto, ali važno je i pitanje kako se što dogodilo. Naravno, nije moguće da vijest odgovori uvijek na sva pitanja jer se katkad i ne zna odgovor na neko važno pitanje. Vijest dobiva na važnosti i vrijednosti ako se elementu novosti pridoda element iznenađenja, što je osobito važno u senzacionalističkome novinarstvu. U udžbeniku su opisani svi komunikacijski tekstovi, ali nisu podijeljeni na one koji su namijenjeni javnom i na one koji su namijenjeni privatnom priopćavanju. Na marginama stranica nalaze se primjeri svakog opisanog komunikacijskog teksta. Obavijest je kratka govorna ili pisana forma kojom se prenose podaci o stanju kakve stvari, o čijoj djelatnosti ili o kakvim događajima. Primjeri su: obavijest knjižnice o ljetnom radnom vremenu, obavijest Elektre o očitanju brojila i obavijest škole stranih jezika o promjeni rasporeda. Mora biti kratka, informativna i objektivna, a treba biti navedeno i kome je namijenjena. U sadržaju obavijesti moraju biti poštovana leksička, pravopisna i gramatička pravila hrvatskoga jezika. Pozivnica je komunikacijski tekst obilježen sažetošću i prigodnošću. Mora sadržavati sljedeće elemente: ime pozivatelja i pozvanoga, razlog i mjesto poziva. Ne pripada nužno privatnomu priopćavanju jer netko može biti pozvan na promociju ili pak na otvaranje izložbe. Osobi na poslanoj čestitki možemo zahvaliti šaljući mu zahvalnicu. Zahvalnicu je moguće poslati i osobi koja nam je u čemu pomogla. Ako komu premine draga osoba ili član obitelji, šaljemo mu sažalnicu. Oglas je oblik javnoga priopćavanja. Njime se većem broju osoba želi priopćiti neka poruka na sažet i jasan način. Često sadrži i elemente reklame. U udžbeniku je navedeno da oglasi mogu biti

govoreni i pisani. U mnogim je novinama moguće pročitati oglase u kojima oglašivač nudi neku uslugu, npr. prodaja različitih predmeta ili iznajmljivanje stana. Mnoge su riječi u oglasima skraćene jer su uglavnom pisani telegrafskim stilom. Reklama[3] je kratka poruka kojoj je cilj postići određenu svrhu. Najčešća je svrha reklame kupnja nekog proizvoda. Dobra reklama mora biti originalna i uočljiva te privući pozornost. Podjela reklama moguća je s obzirom na medij u kojemu se pojavljuju (plakati, novine, elektronička pošta, radio i televizija, internet), a razlikuju se i s obzirom na to što reklamiraju. U reklamama se vrlo često pojavljuju strane riječi, igre riječima, upitne i usklične rečenice te rima. Zapisnik se vodi tijekom važnijih sjednica i sastanaka. Zapisničar zapisuje ono što smatra važnim, a po završetku sastanka na temelju bilješki izrađuje zapisnik, katkad se bilježi čak i tijek diskusije. Profesionalni zapisničar mora biti prisutan na nekim vrlo važnim sastancima, npr. na sudu. Zapisničar mora biti upoznat sa stenografijom, kako bi mogao zabilježiti sve važno o čemu se govori na sastanku, mora sadržavati nedvosmislene i jasne rečenice i biti pisan administrativnim funkcionalnim stilom. Zapisnik mora slijediti dnevni red sastanka, mora biti otisnut u pozivu na sastanak koji svi sudionici moraju dobiti unaprijed. Zapisnici se najčešće vode i o obavljanju nekih važnih poslova, npr. zapisnici o ostvarenju poslovnih ponuda ili zapisnici o primopredaji radova. U udžbeniku se nalaze tri primjera zapisnika.

U radnoj bilježnici *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 1* u nastavnoj jedinici *Komunikacijski tekstovi* učenici trebaju pročitati vijest, odrediti na koja pitanja vijest daje odgovor, postoji li koje pitanje u vijesti na koje ne dobivamo izravni odgovor i koje karakteristike publicističkoga stila prepoznaju. Potrebno je i dopuniti vijest izmišljenim događajima tako da odgovori na svih pet pitanja. Sljedeći je zadatak vezan uz značajke oglasa. Učenici trebaju razvrstati oglase prema temama i odrediti koji su obvezni, a koji neobvezni elementi oglasa te provjeriti ima li pravopisnih i/ili gramatičkih pogrešaka. Potom za određenu tvrdnju trebaju sami osmisliti reklamu ili se sjetiti neke postojeće koja bi se mogla upotrijebiti za tu tvrdnju. Zadatak im je i pronaći nekoliko elektroničkih poruka te prokomentirati kakav je u njima odnos prema normi, kakav je odnos prema tuđicama i kakve su rečenice u elektroničkim porukama (jesu li jednostavne ili složene). Učenici u sljedećem zadatku trebaju navesti obvezne dijelove zapisnika, potom pročitati zapisnik u radnoj bilježnici i navesti dijelove koji mu

[3] Bagić (2006) navodi da se grafit nađen u Pompejima kojim se ističu usluge jedne rimske kurtizane može smatrati prvim primjerom reklame. Reklamna industrija koristi odlučne jezične konstrukcije obraćanja publici. U jeziku reklama prevladava imperativna apelativnost: *Osvoji! Prodaj! Kupi!* Izbor strategije i jezika ovisi o tome kome je namijenjena reklama (Kišiček i Stanković 2013: 52-53).

nedostaju. Zadaci u radnoj bilježnici služe primjeni znanja, kreativni su i potiču učenike na kritičko razmišljanje.

U udžbeniku *Fon-Fon 1* tekstovi se prema obliku dijele na neprekinute, isprekidane i mješovite, dok su prema vrsti tekstovi izlagački, upućivački, raspravljački, pripovjedni i opisni. Svrha teksta, kao što je navedeno u udžbeniku, može biti osobna, profesionalna, javna i obrazovna. Pripovijedanje može biti usmeno, pismeno, objektivno ili subjektivno, a vrste pripovijedanja su pričanje, prepričavanje i izvještavanje. Izvještavanju pripadaju obavijest, vijest, izvješće i reportaža. O njima se govori u publicističkom funkcionalnom stilu te se navode različite publicističke vrste: intervju, feljton (podlistak), vijest, reportaža i polemika. Aktualnost, vjerodostojnost, zanimljivost i važnost temeljna su novinarska načela, istaknuto je udžbeniku. Prikazan je primjer reportaže iz Večernjega lista. Reportaža je u udžbeniku opisana kao novinska vrsta u kojoj je obrađen neki realan događaj i okolnosti koje su dovele do njega. Slično je definira i Škarić (2008: 18): *izvještava o nekom mjestu, događaju. Izvještaj kompozicijom slijedi kronologiju događaja. Ponekad je dopušten komentar jer se kritički obazire na svoj predmet.* Stilska su obilježja reportaže opis, pripovijedanje i dijalog, a obilježja su pripovijedanja zanimljivost i sažetost. Za nju je karakterističan osobni stil i autorski pristup. Reportaže razlikujemo prema temi i prema mediju u kojemu se pojavljuju. Prema temi može biti socijalna, ratna ili putopisna, a prema mediju u kojemu je napisana ili objavljena razlikujemo televizijsku, radijsku i novinsku reportažu. Učenicima je zadatak zamisliti da su novinar ili novinarka i zamisliti da intervjuiraju poznatu osobu. Trebaju pripremiti temu i pitanja za intervju. U udžbeniku je otisnut intervjuu s književnikom i sveučilišnim profesorom Kristianom Novakom. Škarić (2008: 16) intervju definira kao *posebnu vrstu razgovora u kojoj sugovornici imaju jasno podijeljene uloge, jedan pita, drugi odgovara*. Intervjuist unaprijed oblikuje pitanja i slaže njihov raspored. Mora biti spreman na sugovornikovu improvizaciju, pa i na preoblikovanja svojih pitanja. Poželjno je da pitanja potiču sugovornika na zanimljive odgovore. Važno je razlikovati intervjue za javnost od onih radnih (ispitivanje u nastavi, ispitivanje svjedoka u sudstvu ili liječnički intervju – anamneza).

U udžbeniku *Fon-Fon 1* navedene su dvije definicije intervjua. Obje definicije učenici trebaju pročitati i na temelju njih oblikovanih natuknicu, tj. opisati intervju kao novinsku vrstu. Intervju je novinska vrsta, razgovor u obliku pitanja i odgovora. Objavljuje se na radiju, na televiziji i u tiskanim medijima i jedan je od najčešćih oblika novinskoga izražavanja. To je razgovor s osobom o problemima koje je važno posebno istaknuti da bi slušatelji, gledatelji i čitatelji stekli svoje mišljenje o njima. Aktualnost i jezična autentičnost važne su značajke intervjua. Novinar

koji vodi intervju posrednik je između slušatelja, gledatelja ili čitatelja i osobe s kojom vodi intervju. Svaki bi novinar trebao znati napraviti dobar intervju. Pitanja trebaju biti jednostavna, kratka, izravna i koncizna. Ako je postavljeno pitanje predugo, sugovornik će možda zaboraviti što je novinar pitao. Potrebno je izbjegavati zatvorena pitanja, s odgovorom da ili ne, bolja su pitanja koja počinju riječima: kako, zašto i što. Vijest je u tom udžbeniku definirana kao prva obavijest koja se prima ili daje o nedavnom događaju. To je osnovna publicistička vrsta koja kratko izvještava o dnevnim događajima i odgovara na pet temeljnih pitanja: Što se događa? Zašto se događa? Tko sudjeluje? Kada se događa? Gdje se događa?[4] Najpristupačniji je i najkraći oblik govorene, vizualne i pisane informacije o nekome događaju, osobi ili pojavi od širega javnoga interesa. Najvažniji podatak mora biti istaknut odmah na početku vijesti. Jezik je vijesti standardan, a odlikuju ga točnost, preciznost i jasnoća. Televizijska je vijest najzornija medijska vrsta vijesti, postiže najjači učinak jer spaja riječi i slike. Vijesti se često razvrstavaju i prema važnosti na prvu vijest, udarnu vijest, glavnu vijest i vijest dana. Učenici trebaju pročitati enciklopedijsku natuknicu koja opisuje vijest i napraviti bilješke kojima trebaju dodati informacije o ovoj novinskoj vrsti.

U radnoj bilježnici *Fonplov1* zadaci u nastavnoj cjelini *Stvarnost puna tekstova* razvijaju vještinu čitanja s razumijevanjem i vještinu intervjuiranja. Učenici se trebaju zamisliti u ulozi novinara te odabrati tri teme o kojima bi željeli razgovarati s bilo kojom poznatom osobom. S obzirom na svaku temu, učenici trebaju odabrati tri poznate osobe koje smatraju kompetentnima za razgovor o tim temama, a potom se odlučiti za jednu temu i opisati proces pripreme intervjua. Trebaju napisati nekoliko pitanja koja sugovorniku žele postaviti i objasniti svoj odabir pitanja te napraviti intervju uz suradnju kolege iz razreda koji će biti u ulozi javne osobe. Odabrani učenik mora se pripremiti za ulogu sugovornika. Potrebno je smisliti i televizijsku emisiju u kojoj će se intervju izvesti. Bilo bi poželjno da je više takvih vježba govornoga izražavanja jer uglavnom prevladavaju vježbe s pisanim izražavanjem.

U udžbeniku *Fon-Fon 2* ne govori se o komunikacijskim, nego o izlagačkim tekstovima (kojima pripada i zapisnik): sažetku, prikazu, zapisniku, eseju, pismu i članku. Izlagački su tekstovi oni u kojima je opisano na koji su način elementi sastavljeni u cjelinu ili međusobno povezani. Mogu se pojaviti u različitim funkcionalnim stilovima, primjerice, u administrativnom se funkcionalnom stilu pojavljuju motivacijsko pismo i zapisnik, u publicističkom prikaz i znanstveno-popularni članak, u književno-umjetničkom pismo i esej, a

[4] Vijest nema ni komentara ni izrečenoga stava, za razliku od izjave. U vijesti se na razumljiv način iznose važni podaci. Mora sadržavati novo, zanimljivo, korisno i provjereno. Najčešće se u jednome bloku niže nekoliko vijesti (Škarić 2008: 17).

u znanstvenom sažetak i stručni članak. Korisno je što su u udžbeniku prikazani primjeri za svaku vrstu izlagačkoga teksta.

U udžbeniku *Fon-Fon 4* također su obrađeni komunikacijski tekstovi[5]. Jedna je vrsta tekstova namijenjena javnom, a druga vrsta tekstova privatnome priopćavanju. Komunikacija može biti usmena i pisana. U usmenoj se komunikaciji koristimo govornim vrednotama, odnosno prozodijskim sredstvima, a time naša poruka dobiva posebno značenje. U pisanoj komunikaciji sugovornik nije prisutan, pa je moguće ponovno birati riječi i ispravljati pogreške. Osim toga, pismo je namijenjeno vizualnoj komunikaciji, stoga je važna preglednost informacija u tekstu.

3.3. Govorne vrednote

U udžbeniku *Fon-Fon 2* u poglavlju *Vrednote govorenoga jezika* navodi se da je termin govorne vrednote skovao fonetičar Petar Guberina misleći na vizualnu i akustičku dimenziju govora.[6] Naime, Guberina je razlikovao sedam govornih vrednota: intonaciju, intenzitet, tempo i pauzu (akustičke) te mimiku, geste i stvarni kontekst (vizualne). Škarić pak (1991) razlikuje deset prozodijskih sredstava: ton i intonacija, glasnoća i naglasak, boja glasa, spektralni sastav govornoga zvuka, stanka, govorna brzina, ritam, govorna modulacija, način izgovora glasnika te mimika i gesta.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 1* navedeni su sljedeći ishodi vezani uz ovu nastavnu jedinicu: *Učenici trebaju opisati, jezik, komunikaciju, govor i pravogovor vrednote govorenoga jezika, fonostilistiku, u tekstu prepoznati stilska izražajna sredstva. Trebaju razlikovati i prepoznavati neverbalne znakove i vrednote govorenoga jezika (mimika, gesta, boja glasa, intonacija, tempo, intenzitet, pauza ili stanka i ritam)*. Opisane su vrednote govorenog jezika, navodi se da je komunikacija dvosmjerna i *popraćena govornim vrednotama*.

U nastavnoj jedinici *Pisanje i govorenje* u udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* učenici otkrivaju kako nastaju pisani i govoreni tekstovi, trebaju znati razlikovati bilješku i natuknicu te prepoznati govorne vrednote u pisanoj i govornoj komunikaciji. U radnoj bilježnici *Hrvatski*

[5] Komunikacijski su tekstovi namijenjeni komunikaciji među bliskim osobama ili javnoj komunikaciji. Pozivnica, čestitka, zahvalnica i sažalnica, tekstovi su koji mogu biti korišteni i u privatne i u javne svrhe, a vijest, obavijest oglas i reklama, tekstovi su koji se pojavljuju u medijima i namijenjeni su javnoj komunikaciji.

[6] Naime, Guberina je taj termin upotrijebio u svojoj knjizi *Zvuk i pokret u jeziku* (1952). Taj se termin Petra Guberine (1952) prvotno upotrebljavao u stilistici, a i sam je stilističan jer je vrednota vrijednost, svojstvo onoga što je vrijedno.

jezik i književnost 1 retorički se zadaci nalaze pod naslovom *Govor i govoreni jezik*. Koristan je sažetak važnih pojmova, prikazan pri vrhu stranice, pa nije potrebno odgovore na pitanja tražiti u udžbeniku. U prvome zadatku učenici trebaju navesti vrednote govorenoga jezika, a u drugome zadatku smisliti i napisati odgovarajuću onomatopeju kojom žele ostati potpuno vjerni zvuku koji čuju. Zatim trebaju pročitati pjesmu A. G. Matoša kombinirajući različite vrednote govorenoga jezika.

Ovu bi nastavnu cjelinu bilo važno jače povezati s govornom izvedbom. Govornik primjenom prozodijskih sredstava u govoru i obilježjima idiolekta šalje poruku o sebi, a slušatelj se mora priviknuti na govor i sve manje primjećivati posebnosti govorenja. Vuletić (2007) ističe da u izgovaranju teksta treba biti što manje nenamjernih obavijesti, da treba težiti govornoj glatkoći, standardnom izgovoru, ugodnom glasu i dobroj dikciji te dobrom oblikovanju intonacijskih jedinica s primjerenim isticanjima ključnih riječi, tako da slušatelju bude jednostavnije pratiti sadržaj. Pogreške na nenamjernoj razini opasnije su i teže od pogrešaka na sadržajnoj razini, slušatelj se ne može naviknuti na njih jer se radi o buci koja se s vremenom povećava zbog zamora. Prozodijska sredstva pridonose razumijevanju poruke. Važnu ulogu imaju i u organizaciji govorne poruke, jer se njima ostvaruju impresivne i ekspresivne karakteristike govornoga znaka. Prozodijska sredstva omogućuju da se riječi okupljaju u smislene cjeline, odnosno, u intonacijske jedinice i rečenice te o njima ovisi razumijevanje teksta i uspješnost govorne poruke. Iako je važna u svim vrstama govora i u svim prigodama, izvedba je posebno važna u prigodama koje su svečane: u govorima zahvale, dodjele, najave i u komemorativnim govorima, pa bi ih poželjno bilo i poučavati u njima.

3.4. Raspravljački tekstovi

U udžbeniku *Fon-Fon 2* govori se samo o raspravi ili diskusiji koja se definira kao retorička vrsta u kojoj sudionici argumentirano raspravljaju o nekoj temi. Pritom svatko od sudionika može iznijeti svoje mišljenje potkrepljujući ga činjenicama i objašnjavajući ga. Raspravljajući o nekom problemu ili temi, sudionici rasprave pokušavaju je osvijetliti s različitih strana i tako doći do određenih zaključaka i rješenja. Tema se najprije mora predstaviti, zatim se raspravlja, a na kraju se donose zaključci. U strukturi rasprave priloženoj u udžbeniku jedna osoba mora u kratkim crtama predstaviti temu i najaviti je. Pritom se može služiti pomagalima: audiovizualnim zapisima, slikama ili tekstom. Središnji je dio rasprave namijenjen izlaganju mišljenja sudionika i raspravi koja će se među njima odviti. Izlaganje ne bi trebalo trajati kraće

od minute, ali ni dulje od deset minuta. Pojedinačno izlaganje ima zadanu strukturu: svaki sudionik u raspravi najprije izlaže svoju tvrdnju, odnosno misao, a onda je objašnjava i donosi zaključak. Ako sudionici ponavljaju rečeno, rasprava će izgubiti dinamiku. Replike dolaze nakon pojedinačnih izlaganja govornika i trebale bi donijeti nove argumente ili dopuniti izlaganja prethodnih govornika. Trebale bi biti kratke i konstruktivne, produbiti raspravu i dovesti do najboljega rješenja. U završnom dijelu, odnosno nakon isteka vremena ili završetka rasprave, moguće je istaknuti probleme o kojima se raspravljalo ili ukratko sažeti zaključke.

U udžbeniku *Fon-Fon 3* navode se sljedeći ishodi nastavne cjeline *Raspravljački tekstovi*: *slušam i čitam raspravljačke tekstove; razlikujem razgovorne i govorne vrste raspravljačkih tekstova; analiziram obilježja raspravljačkih tekstova: teza, argument, protuargument i zaključak; određujem temu, oblik, namjeru i svrhu rasprave; sudjelujem u usmenoj raspravi na samostalno odabranu ili na zadanu temu*. Navode se dvije vrste raspravljanja: pisano i usmeno. Tekstovi koji se mogu pojaviti u pisanome obliku su: pisana rasprava, esej, komentar, problemski članak i predavanje. Usmeni raspravljački tekstovi mogu biti monološki (predavanje) i dijaloški (rasprava[7], diskusija i debata). Raspravljački tekstovi odgovaraju na pitanje *Zašto?*, zasnivaju se na prosuđivanju odnosa među pojmovima i pojavama te se u njima služimo dokazivanjem. Na početku raspravljačkoga teksta iznosi se teza, odnosno tvrdnja, u središnjem se dijelu dokazuje, dok se u završnome dijelu negira ili potvrđuje. Raspravljati se može pisano i usmeno. Učeći argumentirano raspravljati o nekoj temi, učenici postaju sposobni objektivno i argumentirano vrednovati temu o kojoj pišu. Pod naslovom *Rasprava kao retorička vrsta* i podnaslovom *Usmena rasprava* definira se rasprava kao retorička vrsta u kojoj sudionici argumentirano raspravljaju o nekoj temi, pritom iznose svoje mišljenje o nekoj temi i o nekom problemu, obrazlažu ga i potkrepljuju činjenicama. Namjera je rasprave poboljšati stanje s obzirom na mišljenje stručnjaka uključenih u raspravu. Ponekad je cilj rasprave pokrenuti dijalog o nekoj temi. Rasprava ima i namjenu, to je najčešće uvjeravanje sugovornika, odnosno dokazivanje istinitosti teza koje iznosimo. Međutim, postoje i različiti formati televizijskih emisija u kojima je rasprava namijenjena zabavi publike. Teme učeničkih rasprava mogu biti: govorno izražavanje, komunikacija, obrazovanje u 21. stoljeću, standardni jezik, školska lektira, popularna kultura, film i kazalište, mediji, reklame i sl.

Iako se rasprava i diskusija često koriste kao sinonimi, u ovom je udžbeniku navedeno da je diskusija poseban oblik rasprave te se obrađuje u zasebnome poglavlju. Riječ *diskusija* dolazi

[7] Rasprava i diskusija, pojmovi su istoga značenja, samo što je diskusija rasprava u usmenome obliku, stoga nema potrebe navoditi ih kao dvije različite vrste raspravljačkih tekstova, dijaloške strukture.

od latinske riječi *discutere* što znači *rastaviti*, *razložiti*. Diskutirati znači rastaviti, odnosno razložiti ideju ili stvar na sastavne dijelove. Svaki je dio ideje potrebno argumentirati i objasniti zajedno sa sugovornicima te analizirati ideju. U udžbeniku se ističe da osoba koja zaista želi diskutirati, polazeći od različitih pozicija i stavova, ima namjeru zajedničkim putem i promišljanjem doći do istine. Diskusija nije moguća s osobom koja smatra da već posjeduje istinu i s osobom koja istinu ne traži i ne zahtijeva. Diskusija je usmena rasprava u kojoj sudjeluje više ljudi, a njen je cilj zajednički razmotriti temu i doći do spoznaje. Postoje različite vrste diskusije: panel-diskusija, okrugli stol i stručna diskusija. Ako se odvija pred publikom, jedna osoba ima ulogu moderatora, odnosno ona upravlja tijekom diskusije i odgovorna je za način na koji se diskusija razvija. Panel-diskusija posebna je vrsta javnoga raspravljanja o nekoj temi u kojoj sudjeluje i publika, a diskutanti su pozvani stručnjaci. Vodi je moderator, odvija se na pozornici, a publika se uključuje postavljanjem pitanja. Debata[8] je retorička vrsta suprotstavljanja dvaju različitih mišljenja. Cilj nije uvjeriti sugovornika u svoj stav, nego pridobiti publiku. U debati do izražaja dolazi sposobnost nametanja vlastitoga mišljenja i volje. Debatant želi utjecati na publiku, uvjeriti je u svoj stav i nagovoriti na djelovanje u skladu s njim. Debatu je nemoguće u potpunosti pripremiti kao govor jer je to retorička vrsta u kojoj je svaka rečenica ovisna o replici sugovornika i o partneru u komunikaciji. Moderno je društvo bez diskusije i debate nezamislivo jer je temeljno pravo svakog čovjeka u demokratskom društvu iskazivanje vlastitoga mišljenja. Da bismo u debati i diskusiji bili uspješni, moramo pretpostaviti kojim će argumentima sugovornik ući u debatu i diskusiju, pretpostaviti što će sugovornik reći i kako će reagirati na određene argumente. Zadaća je afirmacijske skupine dokazati točnost tvrdnje, a zadaća negacijske skupine jest pobiti tvrdnju. Struktura debate prikazana je u udžbeniku. Afirmacijska strana treba interpretirati tezu i definirati ključne pojmove u tvrdnji. Negacijska strana s druge strane treba prihvatiti definiciju afirmacijske skupine ili ponuditi svoju definiciju ključnih pojmova u tezi. Članovi afirmacijske skupine iznose argument u prilog tvrdnji, a negacijska se skupina suprotstavlja argumentu negacijske, iznoseći pritom argumente koji pobijaju točnost tvrdnje. Afirmacijska skupina sučeljava afirmacijsku i negacijsku liniju, ističući prednosti afirmacijske linije. Negacijska skupina sučeljava afirmacijsku i negacijsku liniju, ističući pritom prednosti negacijske linije. Debata je završena kada je isteklo vrijeme ili kada se iscrpe svi argumenti.

[8] Debata je razgovor na temu o kojoj sugovornici imaju oprečna mišljenja. Debatiraju dvije suprotstavljene grupe, uz prisutnost slušatelja, sudaca. Natjecanje nije smisao debate, nego je potrebno razborito razrješavati dileme. Ishod debate ovisi o oštroumnosti, logičnosti i argumentaciji**.** Vrijeđanje i nepristojnosti neprikladni su, jer se ne tiču predmeta debate (Škarić 2008: 16).

Raspravljački je tekst posebna vrsta vezanoga teksta zasnovana na prosuđivanju odnosa među pojmovima i pojavama, odnosno na prosuđivanju i na vrednovanju predmeta rasprave. U raspravljačkom se tekstu središnja misao mora logično razvijati. Teme i tvrdnje razlažu se logično i uzročno-posljedičnim slijedom, a dokazuju se i objašnjavaju argumentima. U takvoj su vrsti teksta rečenice povezane lančanom vezom. U pripremi za raspravljanje o nekoj temi najprije se istražuju najvažnije informacije o njoj iz različitih izvora kako bi rasprava bila što uspješnija, a tema što bolje razrađena. Potrebno je procijeniti jesu li informacije do kojih se dođe točne ili netočne. Prikupljene je informacije korisno rasporediti prema stupnju važnosti. Pišući raspravljački esej, autor vrednuje i prosuđuje o onome o čemu piše u tekstu. U tu se svrhu moraju iznijeti određene tvrdnje koje se u nastavku teksta dokazuju i obrazlažu. Središnja misao povezuje iznesene tvrdnje u cjelinu, ne mora biti izravno izrečena ili vidljiva u tekstu. U raspravljačkom su tekstu rečenice uzročno-posljedično povezane, a misao se razvija logički.

U udžbeniku je sažeto i pregledno opisano dokazivanje, odnosno argumentacija**.** Da bi se o nekoj temi raspravljalo, potrebno je postaviti tvrdnju, odnosno tezu i dokazati argumentacijom, odnosno korištenjem argumenata njenu točnost. Ako o točnosti postavljene tvrdnje postoje dvojbe, potrebno je iznijeti protuargumente da bi se osporila njezina točnost. U udžbeniku je navedeno da argumentacija podrazumijeva logično i postupno izlaganje argumenata i da joj je cilj uvjeriti nekoga u istinitost tvrdnje. Dokazi mogu biti empirijski, iskustveni, a možemo navoditi podatke i činjenice, tj. mogu biti logički, možemo se pozivati na ono što nam nalaže razum. Dokazivati je moguće postupkom indukcije ili dedukcije. Deduktivno zaključivanje polazi od općega prema pojedinačnom primjeru, a induktivno od pojedinačnog, konkretnog prema općem.

Na početku radne bilježnice *Fonplov 4* koja dolazi uz udžbenike *Književni vremeplov i Fon-Fon* nalaze se pitanja za ponavljanje gradiva trećeg razreda. U prvom zadatku o raspravljačkim tekstovima učenici trebaju pogledati jednu epizodu televizijske emisije „Ni da ni ne“, i na temelju toga odgovoriti na postavljena pitanja. Na temelju naslova odabrane emisije moraju odabrati tezu koju bi zastupali kao gosti emisije. Kada odaberu tezu koju bi voljeli zastupati u emisiji, učenici je trebaju potkrijepiti najmanje trima argumentima. Zadatak je odličan i prikladan za razvoj argumentacijskih sposobnosti. U sljedećem zadatku učenici trebaju pažljivo pročitati priloženi tekst i dokazati da ima obilježja raspravljačkoga teksta, a zatim u tablici trebaju obrazložiti svaku tvrdnju i dokazati njenu točnost. Potom slijede zadaci o recenziji. Ispisane su upute o pisanju recenzije, a učenici najprije trebaju izdvojiti tri najvažnija savjeta za pisanje recenzije te napisati jednu recenziju knjige ili filma prateći upute u tekstu.

Na početku nastavne cjeline *Jezično izražavanje* navedene su četiri jezične djelatnosti: slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. Naglašava se važnost kritičkoga slušanja i slušanja s razumijevanjem. Razlikuje se školsko i izvanškolsko govorenje. Rasprava je u udžbeniku opisana kao vrsta teksta u kojem iznosimo neku tezu, odnosno tvrdnju te objašnjavamo, komentiramo i uvjeravamo sugovornika u njezinu istinitost. Ističe se da se neka tvrdnja ne mora nužno iznositi u raspravi kao vrsti, nego se može raspravljati o nekom problemu, o filmu, kazališnoj predstavi, o bilo kojem događaju, ali se u raspravi kao vrsti teksta misao mora razvijati logično i postupno. Polazi se od pojedinačne tvrdnje k općem zaključku, a jedan se sud nadovezuje na drugi. U raspravi je moguće pripovijedati, opisivati, ali središnji je način izlaganja uvijek raspravljanje. Vrste su raspravljačkih tekstova: polemika, kritika, rasprava, prikaz i recenzija. Rasprava se kao oblik teksta kompozicijski sastoji od uvoda, središnjega dijela i zaključka. U uvodnom se dijelu rasprave navodi polazna teza, određuje se predmet rasprave i cilj istraživanja. U raspravi je važno koristiti argumentaciju, poglavito u središnjem dijelu, a argumenti su najčešće rezultati istraživanja ili primjeri iz različitih područja. U zaključnom dijelu potrebno je precizno i sažeto iznijeti rezultate istraživanja. Rasprava može biti pisana i usmena, a usmena se rasprava naziva diskusijom. Esej je sličan raspravi, ali u njemu autor izlaže svoje stavove polazeći od osobnoga iskustva, ne oslanjajući se na neka znanstvena istraživanja i ne koristeći se metodom dokazivanja. Referat[9] je javno predavanje na kojem se izlaže neka tema. Najprije je potrebno odabrati temu i prikupiti građu, a zatim rasporediti prikupljenu građu te oblikovati referat, počevši s pisanjem nacrta. U udžbeniku su ulomci iz referata Miroslava Krleže o odnosu umjetnika i njegove stvarnosti.

U udžbeniku za četverogodišnje strukovne škole *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost* navedeno je da rasprava može biti pismena ili usmena. U usmenom obliku rasprava podrazumijeva razmjenu suprotstavljenih stajališta o nekoj temi i takva se rasprava naziva diskusijom ili debatom. Raspravljati se može o različitim temama, a u raspravi može sudjelovati više diskutanata, odnosno sudionika. Diskutanti ne smiju biti istomišljenici. Zadatak je moderatora paziti da sudionici ne prekorače zadano vrijeme i da se drže zadane teme, a po završetku rasprave moderator iznosi sintezu i zaključke. Ciljevi su rasprave: osvijetliti neki problem, otkriti uzroke problema i predvidjeti posljedice određene pojave. U raspravi se razlikuju teza ili tvrdnja, antiteza ili protutvrdnja i sinteza ili zaključak. Na početku rasprave važno je postaviti tezu, a njeni sudionici opredjeljuju se za ili protiv nje. Sudionici rasprave

[9] Kako bi referat bio uspješan, potrebno je razvijati prezentacijske vještine. Prezentacije se često spominju u kontekstu poslovne retorike, no danas ih ne održavaju samo poslovni ljudi koji na sastanku žele iznijeti neku ideju, već i nastavnici i učenici.

nastoje svoju tezu argumentirano braniti, a tijekom rasprave diskutanti mogu tezu modificirati, prihvatiti ili odbaciti. U udžbeniku je navedeno da se s obzirom na broj sudionika, cilj i tijek rasprave te medij razlikuju sljedeće vrste rasprava: polemika, znanstvena rasprava, raspravljački članak, diskusija ili usmena rasprava, okrugli stol i javna rasprava[10]. Javnost raspravlja o mnogim problemima koji su važni za društvenu zajednicu. Javne su rasprave namijenjene najvećemu broju sudionika, a povod im je najčešće događaj koji ima veliku društvenu važnost. Takve su rasprave stručno vođene i na njima mogu sudjelovati svi zainteresirani za problem koji je postao predmetom rasprave. Primjerice, moguće je voditi javnu raspravu o zakonu o visokome školstvu, kako je navedeno u udžbeniku. Rasprave se vode i nakon izlaganja pojedinih referata na kongresima, seminarima i skupovima. Teme rasprava kreću se od svakodnevnih do onih od najveće društvene važnosti. U raspravi je važno jasno i nedvosmisleno izreći svoj stav, smireno ga argumentirati primjerima i dokazima te poštovati suprotno mišljenje čak i ako se s njime ne slažemo. Polemika je definirana kao oštar spor o nekom pitanju. U njoj se dokaz i protudokaz iznose oštrijim tonom i energičnije nego u običnoj raspravi. Može biti usmena i pismena. Pismena može pripadati i publicističkom i književnoumjetničkom ili pak samo publicističkom funkcionalnom stilu. Riječ *polemiko* na grčkom jeziku značenja je *boriti se*, *ratovati*. U radnoj bilježnici učenicima je zadatak najprije dopuniti rečenicu o dijelovima rasprave, a zatim trebaju opisati televizijsku raspravu koju su posljednju gledali. Zadatak im je i navesti nekoliko tema koje smatraju zanimljivima za raspravu te opisati polemiku. Na kraju učenici moraju pročitati odlomak i navesti značajke polemike koji je uočavaju u njemu, moraju i odrediti kojim je funkcionalnim stilom polemika pisana.

Kako je navedeno u udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 4*, u današnje se vrijeme na društvenim mrežama vode mnoge rasprave o najrazličitijim temama. Rasprava je u udžbeniku opisana kao tip teksta u kojemu iznosimo neku tvrdnju, objašnjavamo i dokazujemo je kako bismo uvjerili sugovornika u njenu istinitost. To može biti i oblik komunikacije u kojemu sugovornici suprotstavljaju svoja suprotna ili različita mišljenja i uvjerenja o istoj temi. Razlikujemo pisanu i usmenu raspravu, odnosno monolog i diskusiju. Temeljna su obilježja rasprave objektivnost, apstraktnost, logičnost, preciznost, točnost, sažetost, postupnost, jasnoća, neemocionalnost, statičnost i neslikovitost. Rasprava ima trodijelnu kompoziciju: postavljanje teze, odnosno otkrivanje problema, dokazivanje teze, odnosno rješavanje problema i potvrđivanje ili odbijanje teze, odnosno prihvaćanje najboljeg rješenja. U objema se vrstama

[10] Sve navedene vrste rasprava mogu biti javne.

rasprave (usmenoj i pismenoj) razvija logičko kreativno i kritičko razmišljanje utemeljeno na dokazima ili argumentima, odnosno na nizu iskaza kojima se potkrepljuje ili opovrgava tvrdnja. Argumenti mogu biti navodi, općeprihvaćene činjenice, statistički podaci, dokumenti, vrijednosni sudovi i spoznaje, a rasprava podrazumijeva otvorenost za različitost, istraživanje, proučavanje određenih tema, uvjerljivo prezentiranje i zastupanje stavova. Zanimljivo je što ovaj udžbenik donosi i pogreške u argumentaciji koje treba izbjegavati. *Argument ad hominem* je postupak kojim se u raspravi ne pokušava pobiti govornikova tvrdnja, nego se napada govornika i takav argument često prelazi u vrijeđanje. *Argument autoriteta* temelji se na pozivanju na autoritet kako bi se slušatelji složili s tvrdnjama koje govornik iznosi (npr. moj je liječnik tako rekao ili profesor to tvrdi). *Argument ad missericordiam*[11] pogreška je u govorenju u kojoj govornik traži prihvaćanje svojih stavova i tvrdnja oslanjajući se na samilost slušatelja i ciljano ističući svoju nesreću ili lošu poziciju u društvu, nepovoljni socijalni status i slično. *Zamjena teza* je argumentacija pogreška koja nastaje pri pobijanju nečijeg argumenta kad se govornik ne koristi razlozima koji odgovaraju postavljenoj tezi, nego odabire tezu koju je jednostavnije opovrgnuti ili obraniti. *Argument ad baculum*[12] koristi se zastrašivanjem s ciljem uvjeravanja slušatelja/sugovornika u istinitost izgovorenih tvrdnji. *Argument ad populum*[13] argumentacijska je pogreška u kojoj govornik podilazi slušateljima tako što im pripisuje i pridjeljuje vlastite stavove. *Argument ad ignorantiam* je argument utemeljen na neznanju. Govornik u tom argumentu tvrdi da je nešto istina zato što nije dokazano suprotno, npr. „Bog ne postoji jer nema dokaza da postoji“.

U polemici se ideje kritički raščlanjuju, a njezini učinci i utemeljenost proizlaze iz snage argumenta, retoričkoga umijeća i logičnost izlaganja. Učenicima je zadatak pročitati polemike, potom ispisati teze i procijeniti argumente autora. Usmena rasprava nazvana je i diskusijom te se ovako definira: „Poseban je oblik grupne interakcije u kojem obično sudjeluje veći broj sudionika koji razmatraju pitanja od zajedničkoga interesa, ispituju i razmjenjuju različite aspekte svojih govora, povećavaju razumijevanje ili znanje, opovrgavaju ili opravdavaju aktivnosti, stavove, odluke ili rješenja o predmetu koji se razmatra“. Svrha je usmene rasprave da pri suprotstavljanju svojih uvjerenja i mišljenja sudionici pokušaju pridobiti naklonost publike, odgovoriti na određeno pitanje ili riješiti problem. U uvodnome se djelu rasprave postavlja teza ili tvrdnja, potom sudionici iznose antiteze ili protutvrdnje te se tako njihova

[11] Poziv na sažaljenje i na osjećaje.
[12] Majka govori djetetu: „Ako ne pospremiš sobu, sve ću ti stvari pobacati u smeće“. Dakle, ako nešto ne učinimo, izazvat ćemo negativne posljedice.
[13] Poziv na popularno mišljenje.

uvjerenja i mišljenja suprotstavljaju. Nakon saslušanja svih sugovornika, glasovanjem sudionika, na demokratski se način izvodi zaključak o postavljenoj tezi ili tvrdnji.

Okrugli stol [14] ima moderatora ili voditelja, osobu koja zna pravila, vodi raspravu, zna redoslijed govornika, način održavanja i vrijeme, daje i uzima riječ govornicima te ih najavljuje. Sudjeluje i publika koja podupire teze sugovornika, a na kraju rasprave odlučuje o pobjedniku. Panel-diskusija je također jedan od oblika okrugloga stola, a od ostalih se vrsta rasprave razlikuje po tome što u njoj sudjeluje publika. U debati sudjeluju i suci, oni boduju argumentaciju sugovornika, njihov pristup i ocjenjuju pridržavanje pravila nužnih u takvoj vrsti govorne komunikacije, a odlučuju i o pobjedniku. Rasprave najčešće moraju biti dogovorene unaprijed. Na početku rasprave voditelj ukratko treba prikazati temu, odnosno početnu tvrdnju. Nakon toga sudionici rasprave postavljaju svoje tvrdnje i protutvrdnje potkrepljene argumentima te tako suprotstavljaju uvjerenja i mišljenja. Za civiliziranu i kulturnu raspravu važno je poštovati tuđe uvjerenje i mišljenje. Učenički je zadatak u razredu održati debatu o jednoj od tema predloženih u udžbeniku, a u udžbeniku je priložen i predložak za praćenje te bodovanje rasprave.

3.5. Ostale retoričke teme

Od ostalih su retoričkih tema u udžbenicima zastupljeni: javni govor, stilska izražajna sredstva, slušanje i govorenje, privatna i javna komunikacija. Govorna kultura ili kultura izražavanja podrazumijeva ovladavanje vještinama točnoga i pravilnoga iskazivanja naših osjećaja i misli, pa je sustavno i kontinuirano njegovanje i usavršavanje govornih i govorničkih vještina nužno. Retorika je u svakodnevnom životu suvremenoga čovjeka nezaobilazna. Da bismo mogli doprinijeti društvu, trebamo znati kako komunicirati, kako javno govoriti i uvjeravati. Retoričko je obrazovanje korisno svakoj osobi koja želi argumentirano izreći vlastite stavove, održati prezentaciju ili govor, sudjelovati u pregovorima ili na sastanku, ali i za učenje slušanja drugih jer zadatak publike nije samo pasivno slušanje, nego aktivno slušanje i kritičko promišljanje.

[14] Takva rasprava mora imati moderatora koji predstavlja temu i paneliste. Moderator ima pravo prekinuti raspravu kako bi je usmjerio ili postavio pitanje. Panelisti govore informativno i kratko. Njihovi su govori improvizacije, obraćaju se jedni drugima, ali dovoljno glasno da ih čuje publika, panel- rasprava, kao i simpozij može biti popraćena pitanjima publike. Potrebna je priprema za panel- raspravu, iako je moguće improvizirati. Zbog spontanosti, panel- rasprava može zahtijevati raspravu s ostalim članovima grupe, ali i raspravu s publikom (Lucas 2010: 408).

4. LEKSIKOLOŠKE TEME U SREDNOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA

O leksikološkim temama u odabranim srednjoškolskim udžbenicima hrvatskoga jezika pisala je Batan (2016) usmjerivši se ponajprije analizi terminoloških razlika i nedosljednosti u obradbi definicija i primjera za koje autori udžbenika smatraju da su dobri i primjereni te analizirajući udžbenike hrvatskoga jezika kao tekstnu vrstu.

Ovaj rad također propituje leksikološke teme u srednjoškolskim udžbenicima, no pozornost je usmjerena prikazu odabranih leksikoloških tema u šest udžbenika. Za prikaz su odabrane tri teme – 1. leksem i leksikologija, 2. rječnik i leksikografija i 3. značenjski odnosi (sinonimija, antonimija i homonimija) obrađene u udžbenicima *Fon-Fon 1, Fon-Fon 4, Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4, Hrvatski jezik i književnost 1, Hrvatski jezik i književnost 4* i *Učimo hrvatski jezik 4*.

4.1. Leksem i leksikologija

U udžbeniku *Fon-Fon 1* u sklopu nastavne jedinice „Uvod u leksikologiju“, riječ je definirana kao: najmanja jezična jedinica koja ima značenje, odnosno riječ je najmanji slobodni oblik“. U jeziku su morfemi, jezične jedinice manje od riječi koje imaju značenje, ali te jezične jedinice nisu samostalne, zato je riječ opisana kao najmanja jedinica koja je samostalna. Leksem je definiran kao: „takav oblik riječi koji predstavlja ukupnost svih svojih gramatičkih oblika i značenja“. U udžbeniku je opisan primjer leksema riječ**.** Svi leksemi nekoga jezika, njegov su leksik. Dakle, leksik čini ukupnost svih riječi nekoga jezika, struke ili područja. Leksikologija ili rječoslovlje, grana je jezikoslovlja koja opisuje i proučava leksik, odnosno riječi i odnose među njima. Leksikološko je područje široko, pa se unutar njega može uvrstiti još nekoliko samostalnih disciplina, primjerice leksikografija koja se bavi praksom i teorijom sastavljanja rječnika.

Leksikologija je u udžbeniku *Fon-Fon 4* opisana kao „grana jezikoslovlja koja proučava i opisuje leksik“, dok je leksem njezina osnovna jedinica, odnosno „oblik riječi koji predstavlja skup svih svojih značenja i gramatičkih oblika“, a svi leksemi jednoga jezika čine njegov leksik. U udžbeniku je navedeno da se leksik mijenja, stalno se obnavlja, odnosno gubi ili dobiva nove

lekseme, a zbog jednostavnijega snalaženja u udžbeniku, korišten je izraz *riječ*, umjesto *leksem*. Razlikuje se leksikologija u užem i u širem smislu. „Leksikologija u užem smislu opisuje i proučava leksik jednoga jezika. Leksička semantika tumači prirodu riječi i određuje njezino leksičko značenje, odnosno osnovno preneseno, a bavi se i tumačenjem odnosa među različitim riječima: antonimi, sinonimi, homonimi. Leksikologija proučava i raslojenost leksika i to vremensku, područnu i funkcionalnu, dok leksikologija u širem smislu obuhvaća posuđivanje riječi iz drugih jezika, bavi se frazeologijom, odnosno znanošću o frazemima, tvorbom riječi, odnosno znanošću o tvorbenim načinima, leksikografijom, odnosno znanošću o sastavljanju rječnika i onomastikom, odnosno znanošću o imenima“, opisano je u udžbeniku.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* unutar nastavne jedinice „Leksem i leksikologija“ leksikologija je opisana kao lingvistička disciplina koja opisuje i proučava rječnik, leksik, rječnički sustav jednoga jezika. Opisuje i proučava vanjsku i unutarnju strukturu riječi, njihovu uporabu u komunikaciji i uzajamne odnose. Proučava lekseme sa stajališta individualne osnove i sa sinkronijskoga stajališta, a opisuje i gramatičku komponentu, to je područje gramatike. Rječnik, leksik svakoga jezika stalno se širi i predstavlja nepregledno mnoštvo jezičnih jedinica. Poddiscipline leksikologije, navedene udžbeniku, jesu onomastika, frazeologija, tvorba riječi, terminologija i leksikografija te su objašnjenje pod naslovom „Ako želiš znati više“. Leksem je u udžbeniku definiran kao „složena jezična jedinica koja predstavlja ukupnost svih gramatičkih, paradigmatskih oblika i svih leksičkih značenja“. U udžbeniku je naveden primjer leksema *glava*, odnosno popisani su svi njegovi oblici i sva značenja. Leksik je definiran kao „ukupnost leksema nekoga jezika“. Svaki je leksem zapisan u svome kanonskom obliku. U tom se obliku leksemi obično navode u gramatikama i rječnicima, kanonski je oblik za imenice nominativ jednine, za glagole infinitiv, za pridjeve, zamjenice i brojeve nominativ jednine muškoga roda, ako leksem ima rodove, dok se nepromjenjive riječi pojavljuju u samo jednome obliku.

Leksem je u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*, opisan kao:„riječ uzeta u ukupnosti svih svojih značenja i oblika“. Ukupnost riječi jednoga jezika čini rječnik ili leksik. Leksikologija je pak jezikoslovna grana koja proučava riječi, ali ne proučava samo leksik, u svojstvu popisa leksičkih jedinica, nego je zanimaju i odnosi među tim jedinicama. Leksikologija, dakle utvrđuje sustavne odnose unutar leksika, što znači da se bavi riječima, odnosno leksemima, leksikografija se bavi rječnicima, a semantika proučava značenje, pa se djelomično preklapa s leksikologijom, na primjer i leksikologija i semantika proučavaju pojave antonimije i sinonimije, navedeno je u udžbeniku.

Leksem je u integriranom udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* opisan kao „ukupnost svih oblika i značenja riječi“. Kada se misli na leksem, obično se upotrebljavaju velika tiskana

slova, dakle: KNJIGA. Svi leksemi u nekome jeziku čine leksik, a jezikoslovna disciplina koja proučava leksik, naziva se leksikologija, a proučava i leksičko-semantičke, odnosno značenjske odnose među leksemima, navedeno je u udžbeniku.

4.2. Rječnik i leksikografija

U udžbeniku *Fon-Fon 1* u sklopu nastavne jedinice „Riječi u rječniku“ rječnik je definiran kao: „popis leksičkih jedinica, s njihovim tumačenjem ili prijevodom na drugi jezik“. Leksikografija je definirana kao „znanost koja se bavi teorijom i praksom sastavljanja rječnika“. Prema predmetu njezina zanimanja, leksikografija se dijeli na dva područja: Jezična se i lingvistička leksikografija bavi jezičnim rječnicima, a enciklopedijska se leksikografija bavi pojmovima, enciklopedijskim rječnicima (enciklopedije i leksikoni). Prema broju jezika, jezični se rječnici dijele na jednojezične i višejezične, a što se tiče enciklopedijskih rječnika, s obzirom na opseg, razlikuju se leksikoni i enciklopedije. Jedan leksikografski članak čini jedna definicija u rječniku, leksikonu ili enciklopediji. Iako se leksikografski članci u rječniku leksikonu ili enciklopediji razlikuju, zajednička im je karakteristika da su sastavljeni prema određenim pravilima. Leksikografski se članak sastoji od triju dijelova: riječi koja se tumači, odnosno natuknice, od nekih stilističkih i gramatičkih obilježja, odnosno, određenica i od leksikografske definicije ili tumačenja značenja riječi. Riječ koja se u rječniku objašnjava lema ili natuknica, uvijek je zapisana u kanonskom obliku. Sve imenske riječi osim plural je tantum, onih koje imaju samo gramatičku množinu, zapisane su u nominativu jednine muškoga roda, ako sadržavaju oznaku roda, a glagoli su navedeni u infinitivu. Određenice dolaze u rječniku iza natuknice. To su obavijesti o stilističkim i gramatičkim i mnogim drugim obilježjima natuknice, a razlikujemo nekoliko vrsta određenica. Etimološke određeni c izvještavaju o porijeklu riječi, gramatičke o vrsti riječi i nekim oblicima i rodu, stilistička se odrednica odnosi na podatke o stilskoj obilježenosti riječi, a normativna daje podatke o statusu neke riječi u standardnom jeziku, je li navedena riječ: dijalektizam, historizam ili arhaizam. Leksikografska natuknica obično je zapisana nakon određenica i donosi sva važna značenja natuknice, na način da ona budu razumljiva prosječnom korisniku rječnika.

Rječnik je popis leksičkih jedinica, s prijevodom na drugi jezik ili s njihovim tumačenjem, definirano je u udžbeniku *Fon-Fon 4*. Znanost koja se bavi teorijom i praksom sastavljanja rječnika je leksikografija. Osim što je predmet zanimanja leksikografije, sastavljanje rječnika i leksikona u teoriji i praksi, hrvatska leksikografija predstavlja ukupnost

rječnika. Leksikografija se, s obzirom na predmet kojim se bavi, dijeli na: jezičnu (lingvističku) i enciklopedijsku leksikografiju. Jezična se leksikografija bavi frazemima i riječima, u jezičnim rječnicima, s druge strane, enciklopedijska se leksikografija bavi pojmovima. Enciklopedijski rječnici sadržavaju pojmove. To su leksikoni i enciklopedije koji uz prikaz jezičnih značajki i različitih značenja riječi obavještavaju o znanstvenome karakteru, o pojmovima i predmetima koje riječ označuje. Enciklopedijske i jezične rječnike razlikujemo prema opsegu, prema broju jezika i prema sadržaju. Enciklopedijski su rječnici prema sadržaju, opći, nacionalni i posebni, dok se jezični rječnici, osim prema sadržaju (postoje općejezični i posebni), dijele i prema broju jezika, što se tiče enciklopedijskih rječnika, u udžbeniku je navedeno da prema opsegu postoje leksikoni i enciklopedije, a što se jezičnih rječnika tiče, prema broju jezika postoje jednojezični i višejezični rječnici. Enciklopedija predstavlja ukupan pregled posebnoga znanja o nekoj ljudskoj djelatnosti ili ukupnoga ljudskoga znanja, dok leksikon sadrži sažeta objašnjenja različitih imena, događaja, pojmova te stručnoga i znanstvenoga nazivlja, definirano je u udžbeniku. Posao je leksikografa skupljati određenu građu unutar nekoga povijesnog razdoblja, jezika teksta ili sakupljati građu, prema opusu nekoga autora, sređivanje građe i njena razrada u rječnike, leksikone i enciklopedije. Rječnici se u većemu broju objavljuju tek nakon pojave tiska. Nisu u početku zvali liječnicima, nego su nazive dobivali prema izrazima u latinskom i grčkom jeziku: tezaurus, leksikon, gazofilacij, glosar, vokabular i dikcionar. Tek se u devetnaestom stoljeću ustalio naziv rječnik, a do tada su nazivi bili, primjerice: rječosložje, slovar, i ričoslovnik. Na 131. stranici u udžbeniku, popisani su jezični i enciklopedijski rječnici, prema svojim nazivima. Jedan leksikografski članak čini jedna jedinica u enciklopediji, leksikonu ili rječniku. Ti su članci u rječniku, enciklopediji ili leksikonu sastavljeni prema određenim zajedničkim pravilima. Riječ koja se u rječniku objašnjava naziva se lema ili natuknica. Uvijek je u kanonskom obliku. Iza natuknice najčešće dolaze određenice koje predstavljaju podatke koji sadržavaju obavijesti o stilističkim, gramatičkim i drugim obilježjima natuknice, razlikujemo nekoliko vrsta odrednica: gramatička, stilistička, normativna i etimološka. Leksikografska definicija dolazi poslije određenica i objašnjava sva važna značenja natuknice na način da ona budu prosječnom korisniku rječnika jasna i razumljiva. U udžbeniku je opisano i kako se rječnici dijele i prema poretku leksikografskih članaka na: abecedne, slikovne čestotne i inverzne. Najčešći poredak u rječniku abecedan je poredak. Inverzni ili odostražni rječnici, nastali su u novije vrijeme. Abeceda je provedena od kraja prema početku natuknice. Takvi su rječnici korišteni za proučavanje tvorbe riječi i za određivanje čestoće nekoga sufiksa u jeziku. Čestotni rječnici na temelju opsežnih tekstova različita sadržaja pokazuju koliko je pojedina riječ često upotrebljavana u nekome jeziku, a

slikovni je rječnik podijeljen na poglavlja. Ta poglavlja obuhvaćaju područja iz svakodnevnoga života i znanosti. Predstavljena su riječju i slikom, s svako od njih predstavlja neki ključni pojam od kojega se slažu riječi povezane s njim. Svi pojmovi povezani s glavnim pojmom čine jednostavno semantičko polje, odnosno pokrivaju jedno značenjsko područje. Popis svih pojmova, odnosno natuknica u rječniku dolazi na njegovu kraju. U sklopu jedne nastavne jedinice o hrvatskoj leksikografiji, opisani su svi hrvatski rječnici, u razdoblju od šesnaestoga do dvadesetoga stoljeća.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* navedeno je da je cjelokupni leksik nekog jezika, pa iz svoga materinskoga nemoguće znati. Leksikografija je objašnjena kao podskupina leksikologije. Iako je zapravo leksikografija prethodila leksikologiji u svakom slučaju te su dvije jezikoslovne discipline međusobno vrlo povezane. Leksikografija se s vremenom toliko širila da je prešla svoje okvire najužega bavljenja rječnicima i tako otvorila vrata leksikologiji kao novoj znanosti koja proučava lekseme na više razina nego što to čini leksikografija. Leksikografija je, dakle, onaj dio leksikologije koji se praktično bavi pisanjem i sastavljanjem rječnika, a proučava i teoriju i načela njihova sastavljanja. Dvije su osnovne vrste rječnika jezični, odnosno, lingvistički ili filološki koji obrađuje jezične pojmove i enciklopedijski koji obrađuje sve pojmove koji se smatraju nejezičnim. Prema opsegu, postoje enciklopedije i leksikoni, a po sadržaju rječnici se dijele na opće i na posebne. U leksikonima i enciklopedijama obrađena su sva područja ljudskoga znanja. Postoji opći leksikon i opća enciklopedija. Ako je obrađen samo jedan dio enciklopedija i leksikon su posebni. Razlika je u tome što enciklopedije daju opsežan i sustavan opis pojmova, dok su leksikoni sažeti u opisu natuknice. Prema sadržaju, jezični su rječnici, općejezični i posebni. Općejezični su rječnici, oni rječnici koji obrađuju određeni leksički sloj ili opći leksik. Posebni ili specijalni rječnici, oni su koji obrađuju samo stručne nazive određene struke ili znanosti. To su terminološki rječnici. Prema opsegu rječnici mogu biti mali, srednji i veliki. Mali sadrže od 10,000 do 15,000 natuknica, srednji od 40 000 do 60,000 natuknica, dok veliki sadrže više od 100,000 natuknica. Prema broju jezika mogu biti jednojezični, dvojezični ili pak trojezični i višejezični. U dvojezičnim i višejezičnim rječnicima, polazišni je samo jedan jezik i iza njegove se riječi pronalazi jednakovrijedna riječ, u određenom jeziku ili određenim jezicima. Najčešći su objasnidbeni rječnici u kojima se objašnjava, značenje i uporaba riječi, odnosno definicija. Za razliku od objasnidbenih riječnika, pravopisni rječnik, na primjer, daje popis riječi koje su odabrane zato što u sebi imaju neki pravopisni problem. Na primjer, sastavljeno i rastavljeno pisanje. Što se tiče strukture rječnika, u rječnicima su riječi najčešće poredane abecednim redom. Svaki je rječnik sastavljen od leksikografskih jedinica, riječi koje se objašnjavaju, ovisno o tipu rječnika. Riječ koja je

objašnjena u rječniku naziva se lema ili natuknica. Natuknice se pišu drugačijom vrstom slova, u odnosu na ostatak teksta u rječniku. Moraju biti u kanonskom, temeljnom obliku. Nakon natuknice slijede određenice koje pobliže određuju natuknicu. Određenice mogu biti: gramatičke, etimološke, stilističke i normativne, a pišu se kraticama i obična dolaze u kurzivu. Nakon određenica dolazi leksikografska definicija koja mora biti jasna i treba obuhvatiti sva značenja natuknice. Postoje i odostražni rječnici, u kojima su natuknice poredane abecednim redom, ali riječi su poredane prema završetku riječi.

U integriranom udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* načelna je podjela rječnika na jezične i na enciklopedijske. Jezični se rječnici odnose na popise koji sadrže opise leksema. S obzirom na sadržaj, dijele se na posebne i na opće. Posebni rječnici opisuju samo određeni dio ukupnoga leksika ili opisuju pojmove unutar određene struke. Enciklopedijski rječnici sadrže podatke o izvan-jezičnome svijetu ljudskome znanju. Primjeri su takvih rječnika, leksikoni i enciklopedije. Leksikoni su priručnici koji najčešće daju osnovne informacije o nečemu, dok enciklopedije donose iscrpan i sustavan opis. Prema opsegu se dijele na male i velike, a prema broju jezika na jednojezične, dvojezične i višejezične rječnike, opisano je u udžbeniku. Najčešći je abecedni redoslijed leksema u rječniku, ali postoje i oni rječnici u kojima je različit redoslijed leksema u rječniku, tako riječi mogu biti poredane prema učestalosti. U udžbeniku je navedeno da su u jezičnim rječnicima leksemi pored navedenih u kanonskome obliku, odnosno obliku koji se smatra osnovnim oblikom riječi. Nepromjenjive su riječi navedene u jedinome obliku koji imaju, imenice u nominativu jednine, glagoli u infinitivu, zamjenice i brojevi u nominativu jednine (muškoga roda), no svojim se opisima leksemi pojavljuju u rječničkome članku ili u leksikografskoj jedinici. Lema ili natuknica, rječnički je unosak koji se pojašnjava, a odgovara kanonskome obliku riječi. Nakon što je navedena natuknica ili lema, slijede sve odrednice s objašnjenjem svih značenja natuknice. U odrednicama se nalaze različiti podaci o natuknici (normativni, gramatički, stilistički, etimološki). Ako se otvori jednojezični rječnik, moguće je vidjeti da je većina leksema polisemna. U udžbeniku su navedeni opisi nekih leksema iz Velikog rječnika hrvatskoga jezika. Prikazano je i rodoslovno stablo riječi koje učenici trebaju popuniti, ali i sažetak osnovnih pojmova, obrađenih u nastavnoj jedinici, te još neki zadaci za samostalan rad učenika.

Rječnik je u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost* definiran kao „ustrojen popis leksičkih jedinica, s obavijestima o svakoj od njih“. U prvome je redu usmjeren na riječi, a ne na pojmove. Enciklopedija je pak definirana kao „pojmovno usmjeren priručnik većega opsega koji donosi sustavan pregled ukupnoga ljudskoga znanja (opća enciklopedija) ili pojedina područja ili skupine (specijalna ili stručna enciklopedija)“. Leksikon je definiran kao:

„pojmovno usmjeren priručnik manjega opsega“. U rječniku se određuju dva dijela jezičnoga znaka označilac i označenik, navedeno je u udžbeniku. U leksikonu i enciklopediji, daje se mnogo dodatnih objašnjenja o nekome pojmu. Rječnik samo definira značenje riječi bitka, a leksikon navodi različite podjele bitaka i neke povijesne podatke, povezane s raznim bitkama. Ovisno o širini određenoga područja, rječnike, enciklopedije i leksikone možemo podijeliti na opće, one koji obuhvaćaju sva područja i posebne, one koji obuhvaćaju samo neko određeno područje, primjerice medicinu. Razlikuje se više rječnika obzirom na razredbeni kriterij, prema obuhvaćenom leksiku, rječnici sa dijele na opće i posebne. Opći rječnici obuhvaćaju riječi koje pripadaju općem jeziku i najčešće nazive, a posebni rječnici obuhvaćaju riječi ograničenoga područja. Na primjer, to su terminološki rječnici koji obuhvaćaju samo nazive određene struke, određenoga funkcionalnog stila, na primjer, rječnik žargona, riječi samo određenoga porijekla, rječnik stranih riječi, riječi, među kojima postoje određeni odnosi, na primjer, rječnici sinonima i antonima, rječnik homonima. Kada govorimo o broju jezika koje obuhvaćaju rječnici se dijele na jednojezične i dvojezične, a rječnici mogu biti i višejezični. Građa u rječniku raspoređena je u leksikografske i liječničke članke. Rječnički je članak skup svih obavijesti koje se vežu u nekom rječniku uz leksičku jedinicu, odnosno uz natuknicu. Kada govorimo o naravi rječničkoga članka, rječnici se dijele na objasnidbene i prijevodne. Ako se govori o razdoblju koje rječnici obuhvaćaju, oni se dijele na suvremene i povijesne. Ako se govori o odnosu prema korpusu, rječnici se dijele na napametne i korpusne, u korpusnim rječnicima, izbor je riječi određen izborom korpusa časopisa knjiga novina iz kojih se uzimaju riječi, a u napametni rječnicima obrađivač slobodno unosi riječi. Korpusni rječnici dijele se na rječnike koji se temelje na korpusu i na one vođene korpusom. Obrađivač se služi korpusom, ali slobodno može procijeniti što treba unijeti u korpus i korpus može dopunjavati prema potrebi, a rječnici koji su vođeni korpusom, u njima mora biti sve što se nalazi u korpusu i ne smije biti ništa čega u korpusu nema. Korpus hrvatskog jezika u svojoj je probnoj verziji dostupan na internetu. Ako govorimo o rasporedu građe, rječnici se dijele na abecedne i čestotne. Natuknice se nižu abecednim slijedom u abecednim rječnicima. Postoje rječnici u kojima s riječi raspoređeni obrnutom abecedom, to jest abecedirani su od kraja, a ne od početka riječi. Takav je rječnik odostražnji rječnik. Takvi su rječnici veoma korisni za znanstvena istraživanja, primjerice za proučavanje tvorbenih odnosa među riječima. Čestotni rječnici navode građu prema čestoći, stoga je vidljivo da je najčešća riječ u hrvatskome jeziku glagol biti. S obzirom na odnos prema standardnom jeziku, rječnici se dijele na propisne ili normativne i opisne ili deskriptivne. Deskriptivni rječnici opisuju kakvo je što u stvarnoj uporabi, odnosno u korpusu, definirano je u udžbeniku. Dakle, deskriptivni rječnik mora sadržavati dijalektizme, barbarizme, žargonizmi,

i tako dalje, a propisni ili normativan rječnik „propisuje kako bi što u jeziku trebalo biti, odnosno određuje normu i sadrži samo riječi koje se smatraju pravilnima“. Ako se govori o nosaču na kojemu se nalaze, rječnici se dijele na klasične rječnike knjiga i na elektroničke, odnosno, one rječnike koji su dostupni na internetu ili na CD-u. Sastavljanje rječnika sastoji se također od nekoliko koraka: najprije se određuje rječnički korpus, zatim se utvrđuju natuknice, a potom se utvrđuje ustroj rječničkoga članka, pa se pojedina natuknica, na kraju i obrađuje. U udžbeniku su, naravno navedeni i svi hrvatski rječnici izdani u razdoblju od petnaestog do devetnaestog stoljeća.

4.3. Značenjski odnosi među riječima

4.3.1. Sinonimija

U udžbeniku *Fon-Fon 1* sinonimi su opisani kao „riječi istoga ili sličnoga sadržaja, ali različitog izraza“, a sinonimija kao „pojava potpunoga ili djelomičnog preklapanja riječi različitoga izraza“.[15] Dva sinonima čine sinonimski par, npr. svrstati se-poredati se, a tri sinonima ili više sinonima čine sinonimski niz, npr. uvrstiti se-poredati se-svrstati se.

Leksičko- semantički, odnosno značenjski odnos između dvaju leksema ili više njih koji imaju različiti izraz i podudarne sadržaje, naziva se sinonimija, definirano je u integriranom udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1*. Leksemi moraju pripadati istoj vrsti riječi da bi se za njih moglo tvrditi da su sinonimi. Njihovi se sadržaji moraju djelomično ili potpuno podudarati. Leksemi koji su u sinonimskome čine sinonimski par, dvaju leksema, primjerice lingvistika i jezikoslovlje ili sinonimski niz, tri ili više leksema, dakle, vatra-plamen-oganj. Leksikologija kao jezikoslovna disciplina koja proučava leksik, bavi se, sinonimijom kao „leksičko-semantičkim odnosom“. Potpuni sinonimi ili istoznačnice, sinonimi su kojima se sadržaji podudaraju u cijelosti[16]. Takvi sinonimi imaju potpuno jednaku značenjsku strukturu i

[15] Dokaz da su dvije riječi sinonimi, njihova je zamjenjivost u kontekstu. Primjerice, „Hitro je pobjegao“; „Brzo je pobjegao“ znače isto. Potpuna zamjenjivost dviju riječi u istome kontekstu, moguća je isključivo u teoriji. Sinonimija, dakle, u užem smislu ne postoji, jer uvijek postoji ili je moguće pretpostaviti postojanje neke društvene, emotivne ili stilističke vrijednosti koja barem malo razlikuje riječi prividno jednakoga značenja.(Berruto, 1994: 85).

[16] Sve jezične jedinice istoga značenja nisu sinonimi.

zamjenjivi su u svim kontekstima. Potpunim se sinonimima najčešće smatraju parovi tipa: destinacija-odredište, apoteka-ljekarna, muzika-glazba, hljeb-kruh, lingvistika-jezikoslovlje. Možemo zaključiti da definirano vrijedi, no moguće je dovesti u pitanje, možemo li zaista u svim prilikama zamijeniti hljeb i kruh ili muziku i glazbu. To će pravilo propisati leksičko-semantička norma standardnoga jezika koja će prednost dati izrazima kruh, glazba i ljekarna, što upućuje na to da ti leksemi zapravo nisu zamjenjivi u svim kontekstima, a potpuni su sinonimi vrlo rijetki. [17]Uvijek je moguće pronaći neki kontekst ili jezična okolina u kojoj ne možemo zamijeniti leksem njegovim sinonimnim parnjakom, bez utjecaja na značenje. Ako sinonimi nisu zamjenjivi u svim kontekstima, njihovi će se sadržaju podudarati djelomično, odnosno nepotpuno, slijedom toga, takvi sinonimi, nazivaju se djelomični sinonimi ili bliskoznačnice.[18] Većina je sinonima u hrvatskom jeziku bliskoznačna, nije istoznačna jer nema ni smisla u jeziku osmisliti dva izraza koji imaju potpuno isto značenje. Tada se postavlja pitanje zašto postoje dva leksema kojima se izriču uvijek potpuno ista značenja.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* sinonimija je opisana kao „odnos između dvije ili više riječi koji imaju različite izraze, a iste ili djelomično iste sadržaje“. Vrlo su rijetke istoznačnice. To su obično dva leksema, od kojih je jedan hrvatska riječ, a drugi posuđenica. Sve izvedenice istoznačnica nisu istoznačnice. Prema broju leksema koji se nalaze u sinonimskom odnosu, razlikuje se sinonimski par i sinonimski niz, u kojemu se nalaze tri ili više riječi sličnoga ili bliskoga sadržaja, a različitih izraza. Sinonimski par ili niz mogu tvoriti riječi koje ne pripadaju istom sloju hrvatskoga jezika, kao što je vidljivo u tablici, prikazanoj u udžbeniku. Arhaizmi imaju zamjenu u suvremenom aktivnom leksiku, ali ne mogu biti sinonimski parnjaci standardnom leksemu zato što se u sinkronijskom presjeku uspostavlja sinonimija, ali ponekad je teško odrediti je li neka riječ pravi arhaizam ili je samo rjeđa uporaba te riječi, što joj daje stilsku obilježenost ili arhaičnost, za historizme u suvremenom jeziku ne postoji zamjena, stoga ne mogu imati ni sinonimski par. U jednoznačnim se rječnicima često nalaze sinonimi, najčešće bliskoznačnice, pri definiranju značenja nekoga leksema. Postoji mogućnost da se sadržaj značenja, leksema objasni na drugi način, tada leksikografi upotrebljavaju sinonime. Još je jedna podjela sinonima na općejezične ili samostalne i na kontekstualne ili individualne. Općejezični, sinonimi prepoznatljivi su kao sinonimni izvan

[17] Prema Silićevu zaključku, jezik kao sustav ne poznaje sinonime. Istoznačnice su dublete, a hrvatski su nazivi za sinonime, suznačnice i sličnoznačnice. Riječi su suznačne, isključivo u odnosu jedne prema drugoj. (u različitom prostoru, vremenu, kontekstima i kulturi). Varijante, odnosno, inačice, isključene su iz razmatranja, podrazumijevaju da izraz jednoga leksema varira (Tafra 2018: 217).

[18] Bliskoznačnice se ne odnose na vrstu sinonima. Malina i kupina pokrivaju sličnu vrstu voćaka, ne radi se o sinonimima. Sličnost je slučajna kategorija. Sličnost je moguće stupnjevati, a istost nije, time ni sličnoznačnost nije vrsta istoznačnosti (Tafra 2018: 216–217).

konteksta, sinonimi koje će prosječni govornik hrvatskoga jezika prepoznati kao sinonime, tjedan, nedjelja ili sedmica, ali norma izdvaja da je najbolje reći tjedan, kitica i strofa, a kontekstualni su sinonimi uglavnom rezultat individualnoga stvaranja, prisutni su najčešće u umjetničkim djelima u odnosu dvaju ili više leksema osjeća se sinonimičnost[19] samo u određenom kontekstu, kao u stihovima pjesme „Moj dom“: „ja domovinu imam tek u srcu je nosim“. Riječi dom i domovina samo su u ovoj pjesmi i u ovom kontekstu sinonimi, izvan Kranjčevićeve pjesme dom i domovinu ne bismo doveli u sinonimski odnos, odnosno nisu općejezični sinonimi.

U udžbeniku *Fon-Fon 4*, definirani su sinonimni odnosi utemeljeni na odnosu najmanje dviju riječi koje čine sinonimni par, primjerice ljekarna-apoteka, ako ih je tri ili više, radi se o sinonimnome nizu buka-galama-vika. Jednu je riječ moguće zamijeniti drugom, u kontekstu, bez značajnije promjene u značenju. Mogli smo čuti viku koja je dopirala s igrališta ili mogli smo čuti galamu koja je dopirala s igrališta. Izraz sinonim dolazi od grčke riječi *sinonimos* uz što znači imenjak. Sinonimi se prema podudarnosti značenja dijele na istoznačnice i bliskoznačnice. Riječi koje čine sinonimi par ljekarna-apoteka imaju jednako značenje, odnosno jednake značenjske sastavnice i zamjenjive su u svakome kontekstu, stoga za njih kažemo da su istoznačnice. Međutim značenjske sastavnice pojedinih riječi koje smatramo sinonimima, ne moraju se uvijek poklapati u potpunosti, takve riječi nemaju potpuno jednako značenje, primjerice građevina i zgrada. Tada je riječ o bliskoznačnicama, riječima koje imaju isto značenje, ali se prema svojoj upotrebi razlikuju, što znači da ih ne možemo zamijeniti u svakome kontekstu, Primjerice: majka i mama ili snovi i sni. Tako su istoznačnice, muzika i glazba, biblioteka i knjižnica, avion i zrakoplov, a bliskoznačnice bi mogle biti kuća i dom, informacija i obavijest, dolaziti i približavati se, oganj i vatra te, majka i mama. Istoznačnosti u hrvatskom jeziku mnogo rjeđa od bliskoznačnosti, sinonimi vrlo često ne znače potpuno jednako, na primjer, najčešće noć i tama ne znače potpuno jednako, a ako imaju isto značenje, onda se razlikuju prema uporabi. Sinonimi se mogu podijeliti i prema usvojenosti. Tako razlikujemo kontekstualne, odnosno individualne i samostalne, odnosno općejezične sinonime. Kontekstualni se sinonimi pojavljuju samo u određenome kontekstu, autor nekog književnog teksta, dodijelio im je takvo značenje. Primjer naveden u udžbeniku jest žena i gospa. Samostalni, odnosno općejezični sinonimi prepoznaju se kao sinonimi i izvan konteksta. Primjer naveden u udžbeniku su glagoli, vuči i potezati. Sinonimi unutar funkcionalnih stilova, kontaktni su. O kontaktnim sinonimima govori se ako jedan sinonim pripada standardnom

[19] O distinkciji sinonimije i sinonimičnosti v. u Petrović (2005).

jeziku, a drugi nekom narječju ili funkcionalno obilježenom leksiku, na primjer žargonu koji je dio razgovornoga stila. Bogatstvo sinonima, naravno, odražava bogatstvo leksika nekoga jezika, a također i kontaktni sinonimi su bliskoznačnice zato što ne mogu biti zamijenjeni standardnom riječju unutar nekoga konteksta, dakle, patka je leksem standardnoga jezika, a raca je leksem iz kajkavskoga narječja, pjevati je glagol standardnoga jezika, a kantati je leksem čakavskoga narječja. Prozor je standardna riječ, a pendžer riječ u štokavskome narječju. Košarka je riječ unutar standardnog jezika, a šica, leksem unutar žargona, računalo je unutar standardnoga jezika, a komp je riječ unutar žargona. Glazba je u standardnom jeziku, a mjuza ili muzika ili zika. U žargonu. Naravno i frazemi mogu biti u odnosu sinonimije: „Suh kao bakalar“, „tanak kao čačkalica“.

U udžbeniku, „ Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost“, za četvrti razred četverogodišnjih strukovnih škola, sinonimi ili istoznačnice, „riječi su koje imaju različiti izraz označioc, a isti sadržaj, označenik“. Sinonimni se odnosi temelje na odnosu najmanje dviju riječi koji čine par, na primjer, vatra i oganj, ako u odnos ulazi više riječi, one će činiti niz, kompjuter, računalo i kompjutor. Riječi se moraju podudarati u značenju da bi došlo do sinonimije. Podudaranje dviju riječi u značenju, podrazumijeva da jednu riječ nije moguće upotrijebiti umjesto druge. Apsolutni ili pravi sinonimi one su riječi koje se podudaraju po porabi i po značenju koji imaju jednako i osnovno i sva izvedena značenja istu komunikacijsku priopćenu i uporabnu vrijednost. Apsolutnih ili pravni sinonima u jeziku nema ili su iznimno rijetki. Sinonimima se zato smatraju riječi koje imaju isto osnovno značenje, to jest koji se odnose na isti pojam, odnosno na isti predmet unutar i izvanjezične stvarnosti. Tako je česta sinonimija između strane i domaće riječi. Na primjer: arbitraran-proizvoljan, centar-središte, metal-kovina, paralelan-usporedan, profit-dobit, reputacija-ugled, volumen-obujam i centar-središte. Sinonimni odnos može biti između nekoliko predloženih naziva za novi pojam u određenoj struci. Za engleski naziv printer u praksi su potvrđeni nazivi: printer, štampač, štampalo, ispisivalo, pisač, pisalo, pisaljka, tiskač, tiskalo, tiskaljka, ali na kraju je prevladao naziv **pisač**, istisnuvši sve ostale istoznačne nazive. Sinonimi koji imaju isto značenje, razlikuju se od bliskoznačnica ili djelomičnih sinonima kojima se i osnovna značenja samo djelomično preklapaju. Ako kažemo da su epruveta i kušalica istoznačnice, oni imaju isto osnovno značenje. To znači da se te dvije riječi uvijek odnose na jednak pojam. Ipak, te riječi nemaju istu funkcionalnu vrijednost, pa će oni koji se zalažu za uporabu internacionalizam u nazivlju prednost uvijek dati riječi **epruveta,** dok će oni koji žele uvesti domaće nazivlje prednost dati riječi kušalica. Ako kažemo da riječ informacija i obavijest nisu potpuno istoznačnice, znači da te riječi u nekim kontekstima imaju samo jednako osnovno značenje, odnosno, misli se na isti

pojam, pa se tada umjesto riječi informacija može upotrijebiti riječ obavijest u drugim se kontekstima riječ informacija neće moći zamijeniti riječju obavijest, nego riječju podatak. Čak i ako imaju isto denotativno, znači, ne pripadaju istom funkcionalnom stilu te istome narječju, sinonimi ne mogu uvijek biti u svim kontekstima zamjenjivi. Treba misliti na riječi uz koju se sinonim veže na primjer smiona tvrdnja ili hrabra vojska, otvara se vatra a ne oganj. „Otvorio je vatru, nije otvorio oganj“. Razlikujemo i standardnojezične i nestandardnojezične sinonime. Općejezični su sinonimi oni sinonimi koje takvima smatraju svi govornici, neke jezične zajednice, individualni sinonimi, sinonimi su koje takvima smatra samo pojedinac, kao govornik, oni sinonimi koji su dio standardnoga jezika, standardnojezični su sinonimi, a sinonim i koji standardnom jeziku ne pripadaju nestandardnojezični su sinonimi, primjerice top kulja, kolac nazivi za ocjenu nedovoljan. Sinonimi se odnose na isti pojam, no to ne znači da uvijek mogu biti korišteni u istoj govornoj situaciji, to jest da imaju istu funkcionalnu vrijednost. Riječi, „perilica rublja“ i mašina, sinonimi su, no govornici će ih rabiti ovisno o komunikacijskoj situaciji, isto je tako i s riječima „novac“ i „kredit“. Zbog područne raslojenosti leksika, moguće je govoriti o dijalektnim sinonimima, riječima istoga osnovnoga značenja, ali iz različitih narječja.

4.3.2. Antonimija

Antonimi[20] su riječi suprotnoga značenja, a pojava značenjske opreke, odnosno pojava suprotnosti značenja, naziva se antonimija, definirano je u udžbeniku *Fon-Fon 1*.

U udžbeniku *Fon-Fon 4* antonimi su opisani kao riječi suprotnoga značenja. Antonimija je pojava značenjske opreke među dvjema riječima. Dvije riječi suprotnoga značenja, primjerice ući i izići nazivaju se antonimijski par. Prva je podjela antonima prema porijeklu, postoje istokorijenski i raznokorijenski antonimi. Prema prirodi značenjske opreke antonimi mogu biti binarni, stupnjeviti i obratni. Binarni se antonimi nazivaju i komplementarnima, značenje svakoga od njih obuhvaća polovicu sadržaja, a komplementaran je onaj koji se nadopunjuje, odnosno zajedno s drugim dijelom čini cjelinu. Binarni antonimi imenuju potpuno suprotne značenjske odnose među riječima, to jest u njima značenje jedne riječi potpuno isključuje značenje druge. Stupnjeviti antonimi imenuju krajnje točke na nekoj ljestvici vrijednosti, između dviju krajnjih točaka koje čine antonimi nalazi se još barem jedna koja

[20] Kriterij za određivanje antonimije: 'x znači ne-y', a ne-x ne znači y. Pridjevi 'dugo' i 'kratko, antonimi su, utvrditi da je nešto dugo znači da nije kratko, ali reći da nešto nije dugo, ne mora značiti da nije kratko.

označava srednju vrijednost. Obrnuti antonimi su oni koji imenuju isti odnos između dvaju suprotnih pojmova, ali obrnutim redoslijedom. Antonimi se prema usvojenosti mogu podijeliti na kontekstualne, odnosno individualne, i samostalne, odnosno općejezične. Kontekstualni su antonimi, antonimi koji postoje samo unutar konteksta jer im je autor dodijelio takvo značenje.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* antonimija je opisana kao „leksičko-semantička pojava suprotnih značenja leksema". Sadržaji dvaju leksema u antonimskom odnosu, oprečni su, odnosno suprotni. Leksemi suprotnoga značenja nazivaju se antonimi, a uvijek čine antonimski par, dok antonimski niz ne postoji, antonimija je dakle samo binaran odnos, da bi se ispravno shvatila, mora biti uključena i logička komponenta, a ne samo jezična. Leksemi u antonimskome paru, moraju pripadati istoj vrsti riječi, a antonimijska svojstva imaju: pridjevi, glagoli, prilozi, prijedlozi i imenice, dok vlastita imena ne mogu imati antonime. Pridjeve crn i bijel, moguće je prepoznati kao riječi čije su boje smještene na suprotnim stranama palete. Imenice orao i golubica, također osjećamo kao suprotne riječi, i to ponajprije zbog karaktera. Još je jedna suprotnost izražena u stihovima, navedenima u udžbeniku, orao i golubica razlikuju se prema kategoriji muško-žensko. Antonimi po podrijetlu mogu biti raznokorijenski i istokorijenski. Raznokorijenski su antonimi, pravi ili primarni antonimi koji imaju različite korijene. Dakle, laž- istina. Istokorijenski su antonimi ili tvorbeni, oni koji imaju isti korijen. Antonimija je ostvarena tvorbom riječi, to jest dodavanjem prefiksa koji je po svom sadržaju suprotan, u odnosu na prvu riječ u paru, sreća-nesreća, prijatelj-neprijatelj, prirodan-neprirodan, istina-neistina. Korijen riječi nosi temeljno leksičko značenje riječi, odnosno, to je dio osnove riječi. Najčešći prefiksi za tvorbu antonima jesu: -ne, -bez, -protu, -raz, -a, i -anti. Ostali prefiksi kojima je moguće tvoriti antonimske parove ionako se pojavljuju u paru, a kao morfemi su suprotni: nad-pod, u-iz, od-za. U udžbeniku se navodi i podjela antonima prema naravi značenjske opreke. Ako antonimski parnjaci sami stoje u mikrosustavu i svaki zauzima polovicu sadržaja toga mikrosustava, oni se međusobno isključuju. Takvi su antonimi, binarni antonimi. Binarne bismo antonime mogli opisati kao ili-ili odnos, jedan antonim u binarnom odnosu, potpuno isključuje drugi. Oni mogu stajati u istom kontekstu, ali samo će jedna tvrdnja, u tom slučaju biti istinita. Binarni antonimi ne mogu se uvijek stupnjevati, odnosno komparirati. Druga vrsta antonima, u mikrosustavu ima samo dvije suprotne riječi, ali između njih postoje još neki članovi toga mikrosustava, obično u sredini kao ravnoteža, između antonima može biti jedna središnja vrijednost ili niz međuvrijednosti, to su stupnjeviti antonimi. Stupnjeviti se pridjevi obično mogu komparirati. Treća su vrsta antonima prema naravi značenjske opreke obratni antonimi. Obratnim antonima možemo izreći isti sadržaj, ali onda drugim antonimskim parnjakom obrćemo slijed riječi unutar iskaza. Sadržaj leksema može imati jedno ili više

značenja, kod višeznačnih riječi, antonimija može biti djelomična ili višestruka. Kod višestruke antonimije, svako značenje ili više njih, u višeznačnoj riječi ima svoj antonimski par. Riječ dalek ima četiri značenja, a svako od tih značenja ima svoj antonimski par. U rječnicima možemo pronaći višestruko antonimiju, zapisanu kod svakoga značenja posebno, upravo zato da bi se bolje razlikovala i značenja u sadržaju leksema. Razlikuju se još općejezični i kontekstualni antonimi, općejezične i antonime prepoznajemo kao antonime izvan konteksta. Prosječan govornik hrvatskoga jezika prepoznat će takve antonime, jednome se leksemu odmah može pridružiti antonimski parnjak, s druge strane, kontekstualne antonime nećemo moći prepoznati kao antonime izvan konteksta u kojem su ostvareni, njih nalazimo u književnosti, a rezultat su individualnoga piščeva stvaralaštva. U rubrici „Ako želiš znati više“, opisani su paradoks i antiteza.

U integriranom udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* opisan je leksičko-semantički odnos u kojemu se nalaze leksemi suprotnoga značenja naziva se antonimija, a leksemi suprotnoga značenja nazivaju se antonimi. U udžbeniku je navedeno da leksemi moraju pripadati istoj vrsti riječi, da bi bili antonimi. Antonimijski par čine dva leksema suprotnoga značenja. Binarni su antonimi oni kod kojih ne postoji treća mogućnost, njihova je značenjska opreka dvojčana ili binarna, sastoji se od samo dva člana. Posebna vrsta antonima, izdvojena u udžbeniku, obratni su antonimi. Takvi antonimi označuju „isti odnos gledan iz dvaju perspektiva“. Antonimi kod kojih postoji srednji član ili članovi i stupnjevitost u suprotnosti, nazivaju se stupnjevitim antonimima. Pojava u kojoj je višeznačan leksem u suprotnosti s različitim leksemima s obzirom na svoja značenja jest višestruka antonimija. Antonimi su riječi suprotnoga značenja. Antonimija je pojava kojom se najčešće izražavaju vremenski i prostorni odnos, ali i kakvoća. Antonimi sadrže obređen broj zajedničkih, ali i jedno različito svojstvo. Antonimni parovi lijevo-desno, također imenuju prostorne koordinate, no na vodoravnoj, osim. Prijedlozi prije i poslije predstavljaju vremenske odnose. Antonimija je pojava koja se obično smatra pojavom suprotnom od sinonimije, odnosno istoznačnosti, međutim, položaj tih dvaju pojava, razlikuje se, ako postoje pravi sinonimi, oni su veoma rijetki, s druge strane, antonimija je sustavna i veoma prirodna pojava unutar jezika, što je riječ višeznačnija, imat će veći broj potencijalnih antonima. Riječ koja ima mnogo značenja, ne mora svojom cjelinom tvoriti antonim drugoj riječi, može ga ostvariti pomoću samo jednoga dijela značenja. Primjerice, antonim od star je i nov i svjež i mlad. Antonimija predstavlja simetričan odnos, što znači da ako je a antonim od b, onda je i b antonim od a. Antonimi se mogu podijeliti na različite načine. Postoje antonimi s obzirom na vrstu riječi, odnosno s obzirom na nositelja antonimne opreke, s obzirom na tvorbenu strukturu i s obzirom na broj članova antonimnoga niza. U antonimnom

odnosu mogu biti: imenice, glagoli pridjevi, prijedlozi i prilozi, s obzirom na tvorbenu strukturu, razlikujemo netvorbene ili prave antonime i tvorbene ili neprave antonime, a s obzirom na broj članova u antonimnom nizu, mogu biti: dvočlani, tročlani i višečlani. Netvorbeni antonimi imaju različite osnove, pa onda i korijene, pa se stoga katkad nazivaju i raznokorijenskim antonimima. U udžbeniku „Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost“, za gimnazije i četverogodišnje strukovne škole, ispisani su primjeri. Kada se govori o funkcionalnoj vrijednosti antonima, antonimija se kao pojava često upotrebljava u književnim i drugim tekstovima, kako bi se postigli različiti efekti, tako razlikujemo općejezične antonime i individualne antonime. Općejezični su antonimi oni antonimi koje takvima smatraju svi neke jezične zajednice. Individualni su antonimi pak oni antonimi koje takvima smatra samo jedan govornik. Individualni antonimi, primjerice, mogu biti antonimi samo u kontekstu pojedinoga književnoga djela. Razlikujemo i antonime koji pripadaju standardnom jeziku, takvi su standardnojezični antonimi. Primjerice, lijepo-ružan, dok su antonimi koji ne pripadaju standardnom jeziku nestandardnojezični antonimi. Primjerice, grub-smišan. To su primjeri iz udžbenika. Oksimoron je opisan kao: „stilska figura utemeljena na odnosu antonimnosti, u oksimoronu se spajanjem proturječnih pojmova stvara neki novi pojam, oksimoron se može definirati kao figura proširenja, pojma, njemu suprotnim pojmom“.

4.3.3. Homonimija

U udžbeniku *Fon-Fon 1* navedeno je da su homonimi riječi koje imaju isti izraz, ali različit sadržaj, odnosno značenje. Dvije riječi istoga izraza, a različitoga sadržaja čine homonimi par. Isti se izraz odnosi na isti naglasak i na isto pisanje. U tvorbi riječi i zbog posuđivanja riječi najčešće dolazi do izjednačavanja izraza riječi različitoga značenja. Riječ je moguće posuditi iz stranoga jezika, a onda se ta riječ može izjednačiti s već postojećom riječju u hrvatskome jeziku, primjeri iz udžbenika su navedeni primjeri, rok (vremensko razdoblje) i rok (vrsta glazbe). Ako različite riječi dobiju jednake tvorbene nastavke, može doći do nastanka tvorbenih homonima. Homofoni ili istozvučnice, riječi su koje se isto izgovaraju, a različito pišu. Dakako, različitih su značenja. Takav se odnos među leksemima naziva homofonija. Homografi ili istopisnice, riječi su različitoga značenja koje se isto pišu, ali različito izgovaraju. Takav se odnos među leksemima naziva homografija. Valja razlikovati homonimiju od polisemije. Ako neka riječ ima različita značenja i sva ta značenje imaju neke zajedničke sastavnice, tada se radi o polisemiji.

Homonimima se nazivaju riječi koje imaju isti izraz, a različito značenje. Takav se odnos među riječima naziva homonimija. Isti izraz riječi podrazumijeva jednako pisanje i jednak naglasak, a dvije riječi istoga izraza, a različitoga sadržaja čine homonimni par. Homonime dijelimo na leksičke i obične, odnosno morfološke, objašnjeno u udžbeniku, *Fon-Fon 4*. Leksičkim su homonimima izrazi u svim oblicima podudarni. Takvi su u svojim osnovnim oblicima, a nastali su različitim načinima, primjerice iz stranoga jezika moguće je posuditi riječ, a ona se može izjednačiti sa riječju koja već postoji. Oblični, odnosno morfološki homonimi takvi nisu svojim osnovnim značenjem, izrazi im nisu u svim gramatičkim oblicima podudarni. Nastaju kada se izrazi riječi izjednače zbog nastavaka u sklonidbi i sprezanju. Leksički homonimi nastaju posuđivanjem i tvorbom riječi. U hrvatskom jeziku, mala je skupina leksičkih homonima nastali glasovnim promjenama u prošlosti. Postoji i razlika homonimije i višeznačnosti. Ako jedna riječ ima više ili ima dva ili više različitih značenja, a sva značenja imaju neke zajedničke odlike, tada je riječ o višeznačnosti, a kada dvije različite riječi imaju isti izraz, riječ je o homonimiji. Kod homonimije se ne radi o jednoj riječi, već o dvjema riječima koje su značajski potpuno različite. Postoje i homofoni i homografi.[21] Homofoni su riječi različitoga značenja koje se isto izgovaraju, a različito pišu. Homografi ili istopisnice, riječi su različitoga značenja koje se isto pišu, a izgovaraju različito, a takav se odnos naziva homografija. Neki znanstvenici smatraju da homonimija, u širem značenju obuhvaća homofone i homografe, a neki se s tim ne slažu, smatrajući da su homografi je i homofoni samostalne pojave, navedeno je u udžbeniku.

U udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* ističe se da postoje jezični znakovi jednakoga izraza, a različitoga sadržaja, ta se pojava naziva homonimija. Radi se o leksičko semantičkom odnosu u kojemu se izjednačavaju leksemi[22] jednakoga izraza različitoga sadržaja. Tako se leksemi koji imaju jednak izraza različitih sadržaja nazivaju homonimi. U užem smislu homonimi su one riječi koje pripadaju istoj vrsti riječi, isto se pišu, te se isto izgovaraju, to su takozvani pravi homonimi. Ako je podudarnost izraza leksema posljedica podudarnosti izraza mijenjanjem oblika u deklinaciji, konjugaciji i komparaciji, takvi su leksemi, oblični leksemi, čiji su se izrazi izjednačili pri promjeni oblika. U rječniku se homonimi od polisemnih leksema

[21] Berruto (1994) navodi da homonimija postoji u slučaju da različita značenja odgovaraju jednom označitelju, primjerice, u talijanskome je jeziku *ducato* 'dukat' i 'vojvodstvo'.

[22] Tafra (2011) objašnjava da ako riječi ili oblici riječi sadrže jednak slijed fonema i napisane prozodeme (u jezikoslovnim tekstovima), u pitanju su istopisnice ili homografi. Ako riječi ili oblici riječi sadrže jednak broj fonema, a različiti su im prozodemi, koji nisu napisani (u nejezikoslovnim tekstovima), riječ je o istoslovnicama ili homogramima. Ako se napišu naglasci koji su različiti, riječ je o heterografima ili raznopisnicama. Oblici riječi/riječî ili dvije riječi i više riječî koje imaju jednak slijed prozodema i fonema nazivaju se istozvučnice (homofoni). Naglasci i dužine moraju im biti jednaki (sva odsječna i nadodsječna obilježja).

jasno razlikuju. Polisemni će leksemi biti navedeni kao jedna natuknica s različitim brojem definicija značenja, dok će homonim biti navedeni kao posebne natuknice. Ovisno o tome koliko je homonima, sadržavat će u eksponentu brojeve: 1, 2 ili 3. Ako značenje riječi u različitim kontekstima nije moguće objasniti izvođenjem iz postojećega značenja.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* homonimija je definirana kao leksičko-semantički odnos dvaju ili više leksema, istoga izraza, ali potpuno različitoga sadržaja. Definirano je i opisano da se kod leksičkih homonima poklapaju izrazi osnovnoga leksičkog oblika, kanonskog oblika. Gramatička homonimija temelji se na istoznačnosti morfema, obično sufiksa za različite sadržaje, odnosno gramatičke oblike. Na primjer morfemima označuje dativ lokativ i instrumental množine. Olični homonimi nastaju kad se njihovi izrazi izjednače u gramatičkim oblicima, odnosno konjugaciji, komparaciji i deklinaciji. Zato se i nazivaju olični, morfološki ili gramatički homonimi. Ako dvije riječi nemaju isti naglasak a imaju iste izraze, isto se pišu, homografi su ili istopisnice. Da bi dva leksema bila pravi homonimi moraju imati isti fonološki sastav, imati različita značenja, sto se pisati i imati isti naglasak. Ako leksemi u homonimijskome paru imaju isti naglasak, odnosno isto se izgovaraju, a različito se pišu to su homofoni ili istozvučnice. Važno je razlikovati polisemiju, višeznačnost i homonimiju, pri višeznačnosti nekoga leksema značenja su toga leksema više ili manje srodna, izvedena, dok su u homonimiji potpuno različita značenja. Kod homonimije, dva su leksema, dakle dva izraza koji su slučajnošću isti i dva sadržaja, dok, u višeznačnici imamo jedan izraz i jedan sadržaj koji ima nekoliko značenja. Značenja su izvedena iz osnovnoga značenja, a iz toga proizlazi da homonimi u rječniku imaju svaki svoje mjesto kao natuknica, a kod višeznačnosti, u rječniku je upisana samo jedna natuknica i sva njena značenja. Homonimi se u rječniku bilježe svaki posebno kao samostalna leksikografska jedinica, to jest samostalni su leksemi. Homonimi mogu nastati ako djeluju glasovne promjene u povijesnom razvoju jezika. Tada ih nećemo posebno objašnjavati jer je za to potrebno ulaziti u povijest jezika. Homonimi mogu nastati tvorbom riječi, ako se izraz posuđene riječi iz stranog jezika izjednači s hrvatskom riječju, tako u homonimijskom paru mogu biti posuđenica i hrvatska riječ ili dvije posuđenice. Obično je jedna riječ, ona riječ koja se tvorbenim načinima, izrazom izjednačuje s drugom riječi. Homonimi također mogu nastati kada se jedno značenje višeznačnice osamostali, pa postane samostalno, kao leksem. Za te je homonime pokatkad teško odrediti je li pitanju homonimija ili polisemija.

Riječi koje su međusobno povezane svojim sadržajem sinonimi su i antonimi, ali postoje one koje mogu biti međusobno povezane svojim izrazom, to jest označiocem. Jezični znak se sastoji od označenika, odnosno sadržaja i označioca, odnosno izraza izraza, ali jedan označilac

ne mora biti pridružen jednome označeniku. Jedan označenik ne mora imati samo jedan označilac. Prekrši li se obostrano, jednoznačno povezivanje ozbačenika i označioca, dolazi do višeznačnost ili polisemije i homonimije, navodi se u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost.* Ista riječ može imati dva ili više značenja, ta se pojava zove višeznačnost ili polisemija. Ako se jedan označilac povezuje s dva ili više označenika, među kojima nema nikakve sličnosti u značenju, riječ je o homonimiji, to jest označilac pripada dvijema riječima ili više njih. S druge strane, ako jedan označilac sadrži dva ili više označenika, među kojima postoji značenjski odnos, tada je riječ o polisemiji, to jest, o tome da jedna riječ ima više od jednoga značenja. Da bismo mogli pogoditi koji je označenik pridruženim kojemu označiocu, potrebno je pogledati kontekst, odnosno rečenicu u kojoj je ta riječ upotrjebljena ili čitavo poglavlje nekoga teksta, neke priče. Kada govorimo o polisemiji, radi se dakle o jednoj, a kada govorimo o homonimi, riječ je o dvije ili više riječi. Pod utjecajem glasovnih promjena i povijesnim razvojem, glasovnim zakonima, u jednome jeziku, dvije riječi mogu dobiti isti izraz. Homonimi mogu nastati i tvorbenim postupcima, zatim raspadom polisemije, ako se dvije iste riječi značenjski udalje ako da među njima više nema nikakve veze, onda dolazi do depolisemizacije, odnosno homonimizacije, do polisemizacije može doći zbog semantičkog razvoja. Također postanak homonima može uzrokovati posuđivanje. Jedna homonimna riječ može biti preuzeta iz stranoga jezika, a druga može biti domaćega porijekla. Riječi koje se različito izgovaraju, a jednako pišu, zovu se homografi ili istopisnice. Riječi koje se isto izgovaraju, a različito pišu, zovu se homofoni ili istozvučnice. Pravopis hrvatskoga jezika fonološki zbog toga je teško naći hrvatski primjer za homofone, osim primjera u kojima se 1. Riječ piše velikim, a druga malim početnim slovom. Morfološka i naglasna struktura hrvatskoga jezika veoma je složena, stoga je u hrvatskom jeziku prava rijetkost pronaći potpune homonime, kao, primjerice u engleskome jeziku.

4.3.4. Hiperonimija i hiponimija

U udžbeniku *Fon-Fon 1* objašnjeno je da neke riječi mogu biti u odnosu nadređeno-podređeno. U takvu odnosu jedna riječ ima šire, a druga uže značenje, zapravo se značenje jedne riječi nalazi unutar značenja druge riječi. Takav se značenjski odnos naziva hiperonimijsko-hiponimijskim, definirano je u udžbeniku. Hiperonim ili nadređenica, riječ je koja obuhvaća značenje svojih podređenih pojmova. Kohiponimi, odnosno supodređenice imaju zajednički nadređeni pojam.

U udžbeniku *Fon-Fon 4* hiperonimija/hiponimija, odnos je nadređenosti i podređenosti značenja, što znači da je hiperonimijsko-hiponimijski odnos, značenjski odnos u kojem je „značenje jedne riječi sadržano u značenju druge riječi“.

U udžbeniku *Hrvatski jezik i književnost 1* navedeno je da se leksičko-semantički odnosi sinonimije i antonimije uspostavljaju s obzirom na nepodudaranje mogućih značenje leksema homonimija je pak leksičko semantički odnos koji postoji među leksemima. Prvenstveno su, obzirom na odnos među njihovim izrazima koji se podudaraju u govoru i/ili u pismu. Hiperonimija je u udžbeniku objašnjena kao: „leksičko-semantički odnos u kojem je jedan leksem, hiperonim značenjski nadređen drugom leksemu hiponimu. Obrnut hijerarhijski odnos u kojemu je jedan leksem značenjski podređen drugomu leksemu, naziva se hiponimija“. Kohiponimi su „hiponimi koji imaju zajednički hiperonim“.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* u okviru nastavne jedinice „Hiperonimi i hiponimi“, opisano je da se u paradigmatskom odnosu pojavljuje nadređeno-podređeni odnos. Svaki hiperonim može imati najmanje dva hiponima koje nazivamo kohiponimima. U hiperonimijsko-hiponimijskom odnosu prepoznaje se odnos klasa-potklasa, Među hiponimima je linearni, a ne hijerarhijski odnos. Da bi se odredilo njezino značenje, riječ je potrebno odrediti prema njoj nadređenoj riječi, i razgraničiti je od riječ koja ima istu nadređenu riječ. Nadređena se riječ zove hiperonim. Tako su udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost*. Podređene se riječi zovu hiponimi. Riječi smještene u istoj razini raščlambe nazivaju se suopodređene, istoredne riječi ili kohiponimi.

4.3. Ostale leksikološke teme

Od ostalih su tema u udžbenicima zastupljeni raslojenost leksika, tvorba riječi, jezično posuđivanje, imena i frazemi.

U svim se analiziranim srednjoškolskim udžbenicima vremenska raslojenost leksika odnosi na aktivni, pasivni i leksik na prijelazu, područna ili prostorna se raslojenost leksika odnosi na: dijalektizme, regionalizme i lokalizme, dok funkcionalna raslojenost leksika uključuje opis funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika. Udžbeničke su definicije, što se raslojenosti leksika tiče uglavnom ujednačene i pokrivaju važnu terminologiju i pojmovlje.

Što se tvorbe riječi tiče, u srednjoškolskim je udžbenicima drugoga i četvrtoga razreda, objašnjena terminologija: tvorbene i netvorbene riječi, tvorbeni šav, tvorbena analiza i tvorbeni načini, no nisu u svim udžbenicima objašnjeni svi tvorbeni načini. Tvorba riječi u svakom je srednjoškolskom udžbeniku definirana kao proces nastanka novih riječi.

U svim srednjoškolskim udžbenicima trećega i četvrtoga razreda, objašnjeno je jezično posuđivanje, proces i vrste jezičnoga posuđivanja, vrste i prilagodba posuđenica, te razlozi jezičnoga posuđivanja, a jezična je norma povezana s pravilnim pisanim izražavanjem i jezičnom uporabom. Jezični puristi osobito brinu o jezičnoj pravilnosti na svakoj razini.

Frazeologija i onomastika, nastavne su cjeline za četvrti razred srednjih škola. Onomastika je u svim analiziranim udžbenicima, leksikološka poddisciplina koju zanimaju imena, njihovo značenje, podrijetlo i sustavnost, deklinacija imena, slojevi imena, te prezimena i nadimci, imena naseljenih mjesta, gora i gorskih predjela, te voda i vodenih površina. Frazeologija je pak leksikološka poddisciplina koju zanima ustaljena kolokacijska veza među riječima (frazem), te značenjski odnosi i podrijetlo frazema. Ono što je u udžbenicima naglašeno jest da se frazemi ne mogu doslovno shvaćati, jer nemaju sve jezične jedinice unutar frazema svoje osnovno (denotativno) značenje. U kroatističkoj literaturi o frazeologiji razlikuju se slobodne i frazeološke veze prema značenju. U slobodnoj značenjskoj svezi svaka sastavnica zadržava svoje značenje, pa je značenje sveze u cijelosti kombinacija značenja. Takve sveze, stvaraju se u govornom procesu, govornik može slobodno birati sastavnice sveza, s obzirom na značenje koje želi dati svezi. U frazeološkim se pak svezama gubi značenje svih sastavnica, ili nekih. Značenje cijele sveze, stoga ne proistječe iz značenja svake sastavnice. Takve sveze govornici rabe kao cjelovite, gotove jedinice koje su zadane unaprijed i ne nastaju u govornome procesu.

5. ZAKLJUČAK

U teorijskom dijelu diplomskoga rada opisani su aspekti retorike i leksikologije u općenitom smislu, te govorni jezični znakovi, kao i sastavnice hrvatskoga standardnog jezika, hrvatski jezik u okviru srednjoškolske nastave i nastavnih dokumenata, dakle, priručnika za nastavnike, kurikula i nastavnoga plana i programa, te ishodi učenja.

Cilj je ovoga diplomskoga rada bio prikazati udžbeničke definicije i terminologiju u srednjoškolskim udžbenicima nastavnoga predmeta Hrvatski jezik, za retoričke i leksikološke

teme. Definicije retoričkih i leksikoloških pojmova u udžbenicima uglavnom su ujednačene i podudarne, ali terminologija se u udžbenicima ne podudara potpuno s terminologijom i definicijama suvremene kroatističko-fonetske literature. To se poglavito odnosi na značenjske odnose među riječima (sinonimija i antonimija), kad se opisuju leksikološki sadržaji, i na prozodijska sredstva (govorne vrednote, vrednote govorenoga jezika), kada su u pitanju retorički sadržaji. Retoričke su teme u udžbenicima opisane u okviru različitih naziva: komunikacijski tekstovi, izlagački tekstovi, upućivački tekstovi, raspravljački tekstovi, jezično izražavanje, privatna i javna komunikacija, pisana komunikacija, javni govor, jezik i komunikacija, a učenici ne bi trebali biti zbunjeni, usvajajući i učeći udžbeničke definicije i terminologiju, tako da bi terminologiju, definicije i naslove u udžbenicima, uz dogovore autora udžbenika i praćenje teorijske literature trebalo uskladiti.

6. BIBLIOGRAFIJA

6.1. Izvori

Učimo hrvatski jezik 4	Čubrić, Marina. 2015. *Učimo hrvatski jezik 4* : udžbenik hrvatskog jezika za četvrti razred gimnazije, Zagreb : Školska knjiga.
Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4	Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Pilić, Josip; Mesić, Blanka. *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* : udžbenik za četvrti razred četverogodišnjih strukovnih škola, Zagreb : Profil Klett.
Fon-Fon 1	Markusi Dujmović, Dragica. 2021. *Fon-Fon* 4 : udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje), Zagreb : Profil Klett. https://hr.izzi.digital/DOS/2085/18205.html (zadnji pregled: 18. rujna 2023.)
Fon-Fon 4	Markusi Dujmović, Dragica. 2021. *Fon-Fon* 4 : udžbenik za četvrti razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje), Zagreb : Profil Klett. https://www.profil-klett.hr/sites/default/files/flip/16533/#p=1 (zadnji pregled: 18. rujna 2023.)
Hrvatski jezik i književnost 1	Serdarević, Korana; Čubrić, Marina; Gligorić, Igor Marko; Medić, Igor; Popović, Jelena. 2019. *Hrvatski jezik i književnost 1* : integrirani udžbenik hrvatskoga jezika s dodatnim digitalnim sadržajima za prvi razred gimnazije, Zagreb : Školska knjiga.
Hrvatski jezik i književnost 4	Serdarević, Korana; Medić, Igor; Čubrić, Marina; Gligorić, Igor Marko. 2021. *Hrvatski jezik i književnost 4* : integrirani udžbenik hrvatskoga jezika u četvrtom razredu gimnazije, Zagreb : Školska knjiga.

6.2. Citirana literatura

Bagić, Krešimir. 2006. Figurativnost reklamnoga diskurza. *Raslojavanje jezika i književnosti*. Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole, 81-93.

Batan, Matea. 2016. *Obrada leksikologije u srednjoškolskim udžbenicima hrvatskoga jezika*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Berruto, Gaetano. 1994. *Semantika* [prev. Iva Grgić], Zagreb. Antibarbarus.

Bežen, Ante. 2008. *Metodika: znanost o poučavanju nastavnog predmeta*. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Profil International. Zagreb.

Čubrić, Marina. 2019. Jezični sadržaji u Kurikulumu za Hrvatski jezik za gimnazije, *Hrvatski jezik,* 3, 13–16.

Frančić, Anđela i Petrović, Bernardina. 2013. *Hrvatski jezik i jezična kultura*. Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“. Zaprešić.

Kišiček, Gabrijela i Stanković, Davor. 2014. *Retorika i društvo.* FF- press. Zagreb.

Kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije, Zagreb : Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH: Škola za život. 2019a. chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/HR-OSiGM_kurikulum.pdf (zadnji pristup: 19. 9. 2023.)

Kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik za srednje strukovne škole na razini 4.2., Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH: Škola za život. 2019b. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/HR-SSS_kurikulum.pdf (zadnji pristup: 19. 9. 2023.)

Lucas, E. Stephen. 2015. *Umijeće javnog govora*, MATE d. o. o. Zagreb.

Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2018. chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/Nacionalni%20kurikulum%20nastavnoga%20predmeta%20Hrvatski%20jezik%20-%20velja%C4%8Da%202018..pdf (zadnji pristup: 19. 9. 2023.)

Petrović, Bernardina. 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.

Petrović, Bernardina. 2017. Reforma nije kurikularna. *Kašić: časopis za učitelje hrvatskoga jezika*, god. I., br. 1, 186–188.

Škarić, Ivo. 2007. *Fonetika hrvatskoga književnog jezika*. U: S. Babić, D. Brozović, I. Škarić i S. Težak, *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus 17-157.

Škarić, Ivo. 2000. *Temeljci suvremenoga govorništva.* Školska knjiga d. d. Zagreb.

Vuletić, Branko. 2007. *Lingvistika govora*. FF Press. Zagreb.

SAŽETAK

Hrvatski se jezik u osnovnoškolskome i srednjoškolskome sustavu Republike Hrvatske poučava kao materinski jezik ili kao jezik društvene sredine. Komunikacijska se jezična kompetencija razvija i pospješuje u predmetnome području hrvatski jezik i komunikacija na nastavnome predmetu Hrvatski jezik. U tome području posebno mjesto pripada retoričkim i leksikološkim sadržajima kao važnim čimbenicima u razvijanju komunikacijske jezične kompetencije. Upravo su te teme polazišne u ovome diplomskom radu.

Ključne riječi: hrvatski jezik, udžbenik hrvatskoga jezika, retorika, leksikologija

SUMMARY

The Croatian language is taught in the elementary and secondary school systems of the Republic of Croatia as the maternal language or the language of the social community. Communicative language competence is developed and improved in the subject Croatian Language and Communication as part of the study of the Croatian Language. An important aspect in that subject is the rhetorical and lexicological contents that are major factors in developing language communication competences. These topics are the starting point of this graduation thesis.

Key words: Croatian language, Croatian Language textbook, rhetoric, lexicology

Životopis

Rođena sam u Zagrebu, 23 veljače 1995. Završila sam Osnovnu školu „Horvati“ koju sam pohađala po redovnom programu uz individualizirani pristup. Svih osam razreda završila sam s odličnim uspjehom uz pohvale razrednika i razrednoga vijeća. Tijekom osnovnoškolskog obrazovanja bila sam članica školskog zbora s kojim sam nastupala na brojnim školskim priredbama. 2010. godine upisala sam prvi razred „9. gimnazije“ u Dobojskoj ulici u Zagrebu s maksimalnim brojem bodova potrebnim za upis, te sam sve četiri godine nastavu pohađala po redovnom programu. Bila sam članica Zbora 9. gimnazije. Isto tako, kao članica školske kazališne grupe redovno sam pratila kazališne predstave i događanja u Zagrebu tijekom srednje škole. Sva četiri razreda gimnazije završila sam s vrlo dobrim uspjehom te uspješno maturirala 2014. godine. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, dvopredmetni studij kroatistike i fonetike, upisala sam 2015. godine. U godini pauziranja, od završetka srednjoškolskog obrazovanja 2014. godine do upisa na fakultet 2015. godine, pohađala sam talijanski jezik u školi stranih jezika. Isto tako, pridružila sam se kazališnoj grupi Udruge za promicanje kvalitetnog obrazovanja mladih s invaliditetom ZAMISLI iz Zagreba s kojom sam nastupala na različitim događanjima. Osim Udruge za promicanje kvalitetnog obrazovanja mladih s invaliditetom ZAMISLI, članica sam Udruge roditelja djece s posebnim potreba Put u život – PUŽ iz Zagreba. U Udruzi PUŽ sudjelujem i pomažem osobama s intelektualnim poteškoćama u kreativnim radionicama, igraonicama i sl.